

(NE) BUDI OVCA: O ETNIČKOJ DISKRIMINACIJI U BiH

Sarajevo, 2013.

Edicija *BH politika* Sarajevskog otvorenog centra
ediciju uređuje Saša Gavrić

naslov: (NE) BUDI OVCA: O ETNIČKOJ DISKRIMINACIJI U BiH
priređivač: Damir Banović
lektura_korektura: Arijana Aganović
prelom_naslovnica: Dina Vilić
izdavač: Sarajevski otvoreni centar, www.soc.ba
za izdavača: Saša Gavrić

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njezinih dijelova je poželjno, uz prethodno pismeno informisanje izdavača na mail: office@soc.ba

Autori/ce tekstova su se koristili/e različitim jezičkim normama koje se upotrebljavaju u Bosni i Hercegovini. Zbog poštivanja autorske nezavisnosti, jezičke razlike su zadržane u finalnim verzijama tekstova.

Projekat je organiziran uz podršku National Endowment for Democracy. Stavovi i mišljenja izneseni u ovom zborniku su autorski i ne predstavljaju izričite stavove i mišljenja izdavača ili donatora. Autori/ce odgovaraju za svoje tekstove.

(NE) BUDI OVCA: O ETNIČKOJ DISKRIMINACIJI U BiH

Sarajevo, 2013.

Sadržaj

PREDGOVOR	6
OSTALI U PRAVU: KAKO JESTE I KAKO TREBA DA BUDE	7
Tvrtko Milović Jednakost kao preduvjet opstanka države i društva	9
Goran Marković Ko su Ostali ili nekonstitutivni?	12
Nedim Kulenović Da li postoji razlika između konstitutivnih i nekonstitutivnih?	14
Nedim Jahić Da li su „Ostali” zajednica?	17
Amila Ždralović Da li Ostali mogu imati pravo na vitalni nacionalni interes?	19
Goran Marković Da li Ostali treba da budu predstavljeni u Domu naroda parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine?	21
Maja Sahadžić Položaj nekonstitutivnih u sustavu vlasti Federacije Bosne i Hercegovine	23
Maja Sahadžić Položaj nekonstitutivnih u sustavu vlasti Republike Srpske	25
Nedim Kulenović Brčko distrikt kao model za predstavljenost Nekonstitutivnih?	27
Maja Sahadžić Ustavni sud Bosne i Hercegovine: Mjesto na kojem se diskriminacija ukida ili mjesto na kojem diskriminacija doseže novu razinu?	30

POSLEDICE ETNIČKE DISKRIMINACIJE	33
Franjo Šarčević Neravnopravnost konstitutivnih	35
Nikola Kuridža Ignorisanje civilnih žrtava rata kao direktna diskriminacija živih građana i građanki	37
Arijana Aganović Religijsko obrazovanje i diskriminacija	39
Amar Numanović Dvije škole pod jednim krovom: podijeljeno školstvo – jedinstvena segregacija	41
Amar Numanović Pasivna segregacija u bosanskohercegovačkim bibliotekama: da li su biblioteke u Bosni i Hercegovini istinsko mjesto susreta?	44
Amar Numanović Model troetničkog obrazovanja kao model ekskluzije: o problemima etničkih manjina u obrazovanju – primjer romske zajednice	47
Mladen Lakić Romi u medijima Bosni i Hercegovini. Do posla tek nakon filma	49
Vedran Kordić Položaj Srba i Ostalih u Hercegovačko–neretvanskom kantonu	50
Vibor Handžić Diskriminacija na lokalnom nivou!?	52
Vedran Kordić Posljedice etničkih podjela u ekonomiji: perverzni efekti moderne ekonomije u BiH i manipuliranje nacionalizmom	54

PREDGOVOR

(Ne) budi ovca: o etničkoj diskriminaciji predstavlja izabrane analize objavljene na web portalu koalicije *Jednakost* (www.jednakost.ba), u okviru koje organizacije koje su njen dio imaju za cilj ukidanje etničke diskriminacije konstitutivnih naroda i Ostalih na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine. Formalna i faktička diskriminacija u ostvarivanju ličnih i političkih prava, a dalje i kulturnih, ekonomskih i socijalnih, utječe na samorealizaciju i samostalnost svih individua koje žive na prostoru Bosne i Hercegovine. Sloboda i jednakost, bez obzira da li se one ostvaruju individualno ili kroz kolektiv, neotuđiva su ljudska prava i ne trebaju biti ovisna od drugog kolektiva ili pojedinaca_ki.

U prvom dijelu brošure predstavljene su analize pozicije Ostalih u dijelovima pravnog i političkog sistema Bosne i Hercegovine, dok je drugi dio fokusiran na široke posljedice etničke diskriminacije u Bosni i Hercegovini. Tekstovi naglašavaju potrebu uvođenja principa jednakosti kako za konstitutivne narode, tako i za pripadnike_ice koji_e se ne izjašnjavaju kao konstitutivni narodi, odnosno pripadaju grupi Ostalih; moguće modele njihove reprezentacije u političkom sistemu Bosne i Hercegovine; oblastima u kojima i dalje na normativnom nivou postoji etnička diskriminacija, te model Brčko distrikta Bosne i Hercegovine kao potencijalno dobrog modela političke participacije i uključivanja svih segmenata društva u proces odlučivanja.

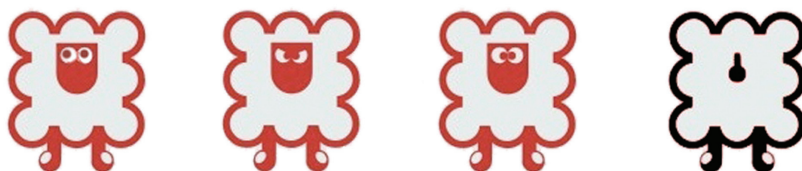
Drugi dio brošure fokusiran je na primjere etničke diskriminacije na pojedinim nivoima vlasti; potrebi

suočavanja sa prošlošću kao osnovi za gradnju povjerenja; etničkim podjelama u obrazovanju i njihovim posljedicama na etničke manjine; diskriminaciji u medijima, ekonomiji, kao i drugim oblastima života.

Analize, iako obrađuju kompleksne pravne i društvene probleme Bosne i Hercegovine, razumljive su i osobama kojima pitanje etničke diskriminacije Ostalih i nije oblast posebnog interesovanja, ali je njen cilj da na jedan inovativan i provokativan način aktualizira sveprisutnu etničku diskriminaciju u Bosni i Hercegovini.

Damir Banović

OSTALI U PRAVU: KAKO JESTE I KAKO TREBA DA BUDE

Jednakost kao preduvjet opstanka države i društva

Rat na etničkoj osnovi u BiH završen je etničkom podjelom zemlje u Daytonu. Kako bi se sistem etničke podjele zemlje održao, odnosno kako bi se spriječila integracija zemlje, političke elite primorane su nakon rata podržati etničku diskriminaciju. Etnička diskriminacija ostala je najsnažniji i najdominantniji način održanja etničke podijeljenosti zemlje, odnosno separacije njenih javnosti. Rascjepkane javnosti impotentne su za bilo kakvu socijalnu reakciju na stanje u društvu. Odatle interes politike za upravo ovakvom javnošću.

Skoro osamnaest godina poslije potpisivanja mirovnog sporazuma u Daytonu, etnička diskriminacija izgubila je na snazi tek onoliko koliko je umanjena etnička izmiješanost. Naime, mnogi krajevi BiH riješili su se etničke diskriminacije tek onda kada je nestalo multitetničnosti. U ovom trenutku zvuči nadrealna želja nekih romantičara kako „cijela BiH mora ponovo postati multitetnična“ jer nažalost, povijest nas uči da su ovi procesi nepovratni. Ono što je moguće, u BiH koja je i dalje u mnogim dijelovima zaista multietnična, jeste smanjiti razinu etničke diskriminacije i učiniti društvo dovoljno otpornim na bilo koji oblik diskriminacije kako bi eventualne buduće diskriminacije bile otklonjene od one etničke grupe koja je većinska, jer ona manjinska u pravilu to nije u stanju.

S obzirom da BiH poslije rata (još) nije provela popis stanovništva, izborni procesi jedan su od načina utvrđivanja etničke izmiješanosti stanovništva. Iako se možda neki neće složiti, ali čini se da dominantna većina birača na izborima glasa je po etničkom principu. S obzirom na ove pretpostavke, poslije lokalnih izbora 2008. godine jednostavnom analizom može se doći do zaključka da samo 20 (od ukupno 146) općina u BiH imaju etnički izmiješano stanovništvo¹. Do narednih lokalnih izbora 2012. godine etnička slika postala je dodatno homogena.

Iz ovoga postaje jasno da multi-etničke lokalne zajednice nestaju, i u skorijoj budućnosti, ukoliko se stanje ne promijeni, sve općine će imati apsolutnu etničku većinu jednog naroda, ili će unutar samih lokalnih zajednica (poput Gornjeg Vakufa/Uskoplja ili Mostara) postojati jasna etnička granica. Kako bi se ovo izbjeglo neophodno je ukloniti ranije spomenuti mehanizam etničke diskriminacije.

Tko su sve žrtve etničke diskriminacije

Žrtve etničke diskriminacije su etničke manjinske skupine kojih u BiH ima zvanično dvadesetak registriranih. Žrtve su pripadnici konstitutivnih naroda koji u lokalnim zajednicama ne pripadaju većinskom narodu, ili kao na primjeru općina zapadne BiH, ako u svojim kantoni-

¹ Općine Odžak, Vukosavlje, Bosanski Petrovac, Glamoč, Jajce, Travnik, Žepče, Novi Travnik, Vitez, Busovača, Vareš, Bratunac, Srebrenica, Kiseljak, Fojnica, Gornji Vakuf/Uskoplje, Prozor/Rama, Mostar, Stolac i distrikt Brčko, imaju osim najbrojnije etničke skupine najmanje 20% stanovništva druge pripadnosti.

ma ne pripadaju većinskom narodu. Žrtve etničke diskriminacije su i oni građani koji se ne osjećaju pripadnicima bilo koje etničke grupacije, ili se ne žele izjasniti. Dakle, u BiH preduvjet etničke diskriminacije nije etnička identifikacija, nego samo postojanje nekoga tko ne pripada jednoj od tri većinske etničke skupine. Ovo diskriminaciju čini dodatno težom, jer od žrtve ne zahtijeva da se opredijeli, nego je unaprijed diskriminira pretpostavljajući njenu pripadnost, obično na osnovu religije ili još banalnije – imena.

U nekim slučajevima, koji u urbanim sredinama nisu ni tako rijetki, neki javni borci za jednakost prava svih etničkih skupina i onih koji ne pripadaju etničkim skupinama, i sami pribjegavaju metodama diskriminacije protiv koje se bore. Tako, na primjer, nije rijetkost u javnom medijskom prostoru čitati (ili slušati) široke rasprave kako određene (ili sve) etničke skupine uopće ne postoje! Ovakav udar na pravo samoidentifikacije dodatno komplicira mukotrpne napore za jednakopravnošću svih građana.

Kako se manifestira etnička diskriminacija

Etnička diskriminacija se javlja u mnogo oblika. Može biti institucionalna kao i prisutna u svakodnevnom životu. U svakodnevnom životu dovoljan je bilo kakav oblik različitog tretmana pripadnika neke etničke skupine u odnosu na dominantnu da bi se osoba osjećala različito. Već i ovaj osjećaj, čak i ako je diskriminacija pozitivna, može negativno utjecati na pojedinca. U institucijama etnička diskriminacija je još opasnija. Preferiranje pružanja komunalnih ili drugih javnih usluga jednoj na

štetu druge etničke skupine, dugoročno gledajući, sugerira pripadnicima manjinske skupine da se prvom prilikom odsele u sredinu gdje neće biti diskriminirani. Nerijetko upravo ovi pojedinci preseljenjem u sredine u kojima su u drugačijoj, većinskoj ulozi – i sami vrše diskriminaciju.

Institucionalnu diskriminaciju može vršiti doslovce svaka institucija lokalne samouprave, i u BiH ne postoji efikasan mehanizam njenog sprečavanja. Pripadnici nekonstitutivnih naroda, ili neizjašnjenih po jedinaca, suočavaju se s posebnim problemima kada ih javni službenici prisiljavaju ili na druge načine primoravaju da se izjasne kao pripadnici nekog od tri konstitutivna naroda na određenim formularima. Osim toga, čak je i samo etničko izjašnjavanje na većini formulara (ako ne i svim) suvišno.

Nakon potpisivanja Daytonu, etnička diskriminacija bila je najprisutnija prilikom procesa povratka koji se gotovo u većini lokalnih zajednica institucionalno blokirao. U Travniku je proces povratka, a sve na etničkoj osnovi, blokiran i zločinima ubojstva osam policajaca hrvatske nacionalnosti. Sama činjenica da počinitelji nikad nisu pronađeni usporio je povratak u cijelu srednju Bosnu. Protekom godina proces povratka je uglavnom završen. Posljednjih godina nema zabilježenih značajnijih slučajeva povratka, a povratak se utopio u prirodni proces migracije stanovništva.

Etnička diskriminacija počinje još u školskoj dobi jer djeca različitih etničkih skupina stječu osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje po različitim obrazovnim sistemima koji su u pravilu posvećeni isključivo

vlastitom etničkom naslijeđu. Ovakav obrazovni sistem distancira etničke skupine i pojačava razlikovne faktore među pojedincima.

Kako otkloniti etničku diskriminaciju

Nejveći neprijatelji borbe protiv etničke diskriminacije jesu pojedinci koji se protiv diskriminacije bore negiranjem etničkih razlika. S obzirom da je etnička pripadnost bila dovoljan mobilizacijski potencijal u ratu, onda je iluzorno očekivati od bilo koga da se odrekne dijela svog identiteta. Stoga, negiranje etniciteta kao takvo samo doljeva ulje na vatru osjetljivih međuetničkih tema. U ove pokušaje spadaju i politička nastojanja za rušenjem „etničkih stranaka“ iako su gotovo svi politički akteri u BiH opredijeljeni za neku od tri dominantne etničke skupine.

Osim ovih kontraproduktivnih suprotstavljanja etničkoj diskriminaciji nema nikakvih drugih, pogotovo ne institucionalnih mehanizama umanjenja etničke diskriminacije. Razlog je ponajviše zato što u institucijama vlasti sjede oni koji imaju interes od takve diskriminacije. Etnička diskriminacija ima zadovoljene preduvjete za postojanje u samom Ustavu BiH, te je svaki prvi korak nužno sveden na ukidanje ustavne diskriminacije pri izbornom procesu. Da bi svi građani i skupine građana (u ovo spadaju i etničke skupine) imali jednako pravo zastupati svoje legitimne političke, ekonomske i druge interese onda se izborni sistem mora prilagoditi omogućenju reprezentativnog predstavljanja. Ovo, osim omogućavanja nekonstitutivnim i neizjašnjenim građanima prava izbora, podrazumijeva jednako pravo i konstitutivnim narodima.

Izborni sistem mora biti dovoljno fleksibilan da prihvati sve moguće društvene promjene. Sutra možda stranke neće imati etnički predznak nego će se dijeliti na radničke i neradničke, možda će osnovna društvena podjela biti geografske ili obrazovne osnove. A možda i seksualne. Ako se pojavi bilo koja navedena interesna skupina, ona mora imati mogućnost da bude adekvatno predstavljena u zakonodavnim tijelima.

Etnička diskriminacija ipak svoj konačni udarac mora dobiti od pravne države. U državi u kojoj je svejedno pripadate li etničkoj većini ili manjini, nestaje bilo kakva bojazan od diskriminacije. U tom slučaju nema straha da će netko biti diskriminiran a sama mogućnost da se postotak vaše etničke skupine u društvu smanjuje ili povećava – postaje irelevantna.

Nije nikakva nepoznanica da etnička diskriminacija dolazi iz straha da će dominantna etnička skupina izgubiti brojčanu dominaciju, odnosno političku moć. Odatle i netrpeljivost prema onoj skupini koja u takvom strahu ima najveću mogućnost da postane dominantna. Naravno, netrpeljivost može imati i druge povode, ali strah stoji u osnovi većine razloga za netrpeljivost. Uklanjanje straha, odnosno izgradnjom društva jednakih, etnička diskriminacija nema više izvorišta i nestaje.

Da bi se ovo postiglo neophodno je izgraditi kvalitetan pravni sistem koji je u stanju štititi sva pojedinačna i kolektivna prava. Ovo je uspješno primjenjen recept u svim društvima koja su imala problem sa etničkom diskriminacijom. Ako BiH nema snage da primijeni konvenci-

ju o ljudskim pravima, ako ne može izjednačiti demokratska prava svih građana i ako nije u stanju zagaran- tirati pravnu zaštitu pojedinaca i ko- lektiva, onda zaista nema smisla da postoji.

Goran Marković

Ko su Ostali ili nekonstitutivni?

Postojanje Ostalih u ustavnom i političkom sistemu BiH nije uzro- kovano samo multietničnošću nje- nog društva. Ono je uslovljeno, i to je značajniji razlog, podijeljenošću društva u kome nacije, kao konsti- tutivni narodi, imaju značajnu poli- tičku ulogu i kao takve učestvuju u vršenju državne vlasti. Iako elementi konsocijacije u različitim oblicima imaju dugu tradiciju, o konsocija- tivnoj demokratiji u pravom smislu može se govoriti tek od Dejtona.

Ustavna i politička konstrukcija BiH skrojena u Dejtonu predstavlja pravi izvor političke i pravne egzi- stencije Ostalih. To je zato što dej- tonsko ustavno uređenje ističe u prvi plan nacije, definisane kao konstitu- tivne narode, kao političke subjekte a ne samo kao društvene grupe. Poli- tički procesi su najvećim dijelom za- snivani na tripartitnom pregovaranju i dogovaranju. Političke institucije često liče na diplomatske konferen- cije predstavnika tri kolektiviteta koji pregovaraju o kompromisnim rješe- njima. U takvom ustavnom uređenju i političkom sistemu svoje mjesto su našli i Ostali. Na nivou države, najvažnije političke institucije negi- raju pravo Ostalima da budu birani u njih i da u njima imaju svoje pred- stavnike. Izuzetak je Savjet ministara BiH, jer Zakon o Savjetu ministara kaže da u njegovom sastavu mora biti član iz reda Ostalih ili da funk- cija generalnog sekretara mora biti garantovana Ostalima. Ovo rješenje je izuzetak zato što je pomenuti za- kon donesen 2003. godine, kada se položaj Ostalih počeo mijenjati, što

je imalo veze i sa amandmanima na ustave entiteta iz 2002. godine. Ostalih nema u političkim institucijama države, iako su nakon 2002. godine predstavljeni u političkim institucijama entiteta. Drugim riječima, Ostali su u političkim institucijama države prisutni kao građani a ne kao Ostali, što je osnov njihove diskriminacije.

Građani koji pripadaju Ostalima ostvaruju svoj politički subjektivitet samo kao građani, kao pojedinci, a ne i kao pripadnici jedne društvene grupe. Razlog je taj što oni i nisu društvena grupa koja bi se odlikovala nekim zajedničkim obilježjima i interesima. Oni su grupa prosto zato što ne pripadaju jednoj od tri grupe, odnosno jednoj od tri nacije. Oni su grupa „po ostatku“, što ih dovodi do toga da su diskriminirani u političkom životu. Dok Bošnjaci, Hrvati i Srbi učestvuju u političkom životu po dva osnova – kao građani i kao pripadnici naroda, dotle Ostali učestvuju u političkom životu (barem kada je riječ o političkim institucijama države) samo kao građani.

U sastav Ostalih ulaze dvije velike grupe: pripadnici nacionalnih manjina i građani koji se ne mogu ili ne žele nacionalno izjasniti. Jasno je ko čini nacionalne manjine. One su definisane i nabrojane zakonom i tu nema velikih sporova. Drugu grupu čine nacionalno neopredijeljeni. To su građani koji odbijaju da se izjasne o svojoj nacionalnoj pripadnosti, što je takođe jedno od legitimnih ljudskih prava. Moguće je i da oni smatraju da se ne mogu izjasniti o svojoj nacionalnoj pripadnosti. Posebno je zanimljiv brojčani odnos ove dvije grupe koje čine kategoriju Ostalih. U javnosti se stiče utisak da se, kada su u pitanju Ostali, češće ističu

u prvi plan nacionalne manjine, što sa stanovišta njihove brojnosti, pa i potencijalnog političkog značaja, nije opravdano ako se one uporede sa nacionalno neopredijeljenima.

Naziv Ostali nesrećno je odbran, jer asocira na to da se radi o građanima drugog reda, građanima „po ostatku“. Njime se, u stvari, želi reći da ti građani nisu ni Bošnjaci, ni Hrvati ni Srbi. Trebalo bi ga zamijeniti nazivom „nacionalne manjine i nacionalno neopredijeljeni“, koji je precizan i nema diskriminatorni karakter. Za Ostale se kaže da su nekonstitutivni zato što je njihovo učešće u političkom životu drugačije od konstitutivnih naroda. Oni ne konstituišu državu u političkom smislu jer kao kolektivitet ne učestvuju u formiranju državne volje. Nemaju svoje političke predstavnike, niti su homogena grupa koja bi mogla definisati svoje jedinstvene interese. Ostali su heterogeniji od konstitutivnih naroda. Iako i u sastavu konstitutivnih naroda postoje društvene grupe sa različitim društvenim interesima, što i ove narode čini heterogenim, Ostali nemaju nijednu vezivnu tačku osim što ne pripadaju nijednom konstitutivnom narodu. Oni nisu politički artikulirani kao jedan politički subjekt niti to mogu biti. Zato se njihova politička „težina“ smatra tako malom da je dozvoljeno da budu diskriminirani a da nacionalne političke elite to ne prepoznaju kao problem i prijetnju vlastitom legitimitetu.

Ovo stvara problem političke predstavljenosti Ostalih jer, iako čine manjinu stanovnika i ne predstavljaju homogenu grupu, imaju pravo da im budu priznata ljudska prava kao i svima drugima. Politička sudbina zemlje, barem teorijski, tre-

ba da zavisi od svih njenih građana. Ne može se samo trima grupama građana, prema njihovoj etničkoj pripadnosti, dati pravo da donose odluke. To pravo mora pripasti svim građanima. Da bi to bilo moguće, pojam Ostalih mora biti redefinisani. To znači da moraju biti promijenjeni njihov ustavni položaj i uloga u političkom sistemu. Promjena bi se ogledala u sljedećem: Ostali (sa novim nazivom, kako smo predložili) bi dobili pravo da budu predstavljeni u svim državnim institucijama, čime bi bila otklonjena diskriminacija. Time bi njihova nekonstitutivnost bila umanjena, jer bi i oni učestvovali u formiranju državne volje na isti način kao i konstitutivni narodi. Ono što bi ih razlikovalo od konstitutivnih naroda, barem formalno-pravno posmatrano, bila bi uloga u procesu odlučivanja. Kako Ostali ne mogu imati svoje vitalne nacionalne interese, ne bi mogli koristiti specifično pravo veta, koje u procesu odlučivanja i sada pripada konstitutivnim narodima. Mimo toga, Ostali bi učestvovali u donošenju svih odluka iz nadležnosti institucija čiji su članovi.

Nedim Kulenović

Da li postoji razlika između konstitutivnih i nekonstitutivnih?

Pitanje da li postoji razlika između konstitutivnih i nekonstitutivnih grupa u BiH čini se krajnje banalnim, iako nam saga oko presude *Sejdić-Finci* ukazuje na činjenicu da se o tom pitanju do nedavno nije govorilo sa dovoljnom ozbiljnošću. Složenije je pitanje da li razlike koje zaista postoje trebaju da postoje, te u kojem opsegu? Konačno, svako razmatranje ovih dilema mora se suočiti i sa pitanjima da li su unutar grupe nekonstitutivnih neki više jednaki od drugih, na koji način to treba da utječe na njihovo predstavljanje, te da li nekonstitutivni općenito imaju političke i društvene kapacitete da se izbore za suštinsku predstavljenost u političkom režimu na snazi.

Politički režim o kojem govorimo jeste korporativna konsocijacijska demokratija koja uslovljava položaj nekonstitutivnih, što prirodno utječe i na njihovo ustavno-pravno pozicioniranje. U režimu u kojem se vlast tvori dogovorom tri konstitutivna naroda, nekonstitutivni su demografski ostatak, te većim dijelom puki ustavni dekor primjereno uglavljen u posljednju alineju Preambule Ustava BiH, bez daljeg spomena; stoga je i naziv „[O]stali“ nesentimentalni opis njihove pozicije u tom podijeljenom društvu. To što se pojam „ostali“ prominentno koristi u još jednoj evropskoj konsocijaciji – onoj Sjeverne Irske – tek ukazuje da je ovaj „ostatak“ izazov za sve takve političke režime. Upravo iz razloga

što nekonstitutivni, po definiciji, ne učestvuju u dogovoru konstitutivnih naroda, oni ne uživaju plodove kompromisa tih naroda: ne participiraju jednakopravno u dijeljenju izvršne (ili kakve druge) vlasti, nemaju pravo uživanja međusobnog (vitalnog nacionalnog ili kakvog drugog) veta, niti se jednakopravno računavaju u proporcionalnu (ili paritetnu ili kakvu drugu) zastupljenost. Princip kolektivne jednakosti naroda, a koji je refleksija označavanja tri dominantne etničke grupe kao konstitutivnih naroda, ne primjenjuje se na nekonstitutivne. Drugim riječima, dok se taj princip može koristiti za zabranu bilo kakvog djelovanja koje bi predstavljalo grupnu diskriminaciju – davanjem posebnih privilegija za pojedine konstitutivne narode uz isključivanje drugih, ili za zabranu dominacije jednog ili dva konstitutivna naroda u strukturama vlasti, opet na račun trećeg – to nije princip koji mogu koristiti nekonstitutivni da bi za sebe osigurali prava ili privilegije konstitutivnih, osporavajući postojeća isključivanja.

Odluka Ustavnog suda BiH o konstitutivnosti naroda imala je za posljedicu jačanje pozicije manjinskih konstitutivnih naroda u oba entiteta, ali istovremeno i proširivanje isključujućeg konsocijacijskog aranžmana sa državnog na niže nivoe vlasti. Diskriminacija nekonstitutivnih time se proširila sa ustava države na ustave entiteta i kantona, ali nužno i na poslovni zakonodavnih tijela, statute pojedinih jedinica lokalne samouprave, ali također i na mnoge druge opće pravne akte. Tako, primjera radi, Zakon o konkurenciji predviđa da nije moguće utvrditi ni postojanje kartelskog djelovanja pekara koji fiksiraju cijene svojih proizvoda u nekom selu, prije nego što

se i konstitutivni narodi (tj. njihovi predstavnici u Konkurencijskom vijeću) o tome ne usaglasa. Jasno je da ovakvo rješenje nema nikakvih ni pravnih, ni ekonometrijskih opravdanja – a što su inače jedini obziri na kojima bi se trebala završavati ocjena takvih zabranjenih sporazuma – već predstavlja posljedice shvatanja o legitimnosti etnizacije prava u svim njegovim oblicima. Vijeće za zaštitu vitalnog interesa RS-a zaštitu konstitutivnih naroda proširilo je i na pojedinačne pravne akte, poput odluka o imenovanju članova zakonodavnih komisija. Čak i tamo gdje su pravne odredbe o sastavu tijela naizgled neutralne vjerovatno je da se razvio ustavni običaj o popunjavanju tih pozicija iz reda konstitutivnih naroda (Ustavni sud BiH klasični je primjer).

Ko se potruđi, nekonstitutivne može pronaći u pravnim tekstovima različitih nivoa vlasti, ali i uz veći napor teško će moći otkriti razumnu normativnu teoriju koja opravdava postojeća rješenja. Zašto, na primjer, nekonstitutivni (u Vijećima za zaštitu vitalnih interesa entiteta) mogu odlučivati o vitalnim nacionalnim interesima drugih, ali su navodno nesposobni da otkriju svoje vitalne interese? Zašto je pristanak nekonstitutivnih nužan za promjenu Ustava RS-a, dok su u FBiH u tom pogledu ustavni dekor? I tako dalje.

Mnoge od navedenih praksi i pravnih rješenja koji dovode do potpunog pravnog (ali i faktičkog) isključivanja nekonstitutivnih, učinjene su nelegitimnim, a u krajnjoj konsekvenci i nelegalnim, presudom Suda u Strazburu – i pored njegovog isticanja da „još uvijek“ nije došlo vrijeme za politički sistem koji bi bio samo odraz principa vladavine

većine. Sud ipak ostavlja mogućnost opravdanosti rješenja koja će pomiriti postojeće mehanizme podjele vlasti sa učešćem nekonstitutivnih, odnosno njihovim automatskim neisključivanjem. To će predstavljati značajan izazov.

Pojam „Ostali“ kompozitne je prirode te uključuje kako nacionalne manjine (priznate i nepriznate), tako i etnički neopredijeljene građane. Dok ni jedni, ni drugi, ne uživaju prava i privilegije rezervisane za konstitutivne narode, etnički neopredijeljeni ne uživaju ni prava barem u teoriji zagarantovana priznatim nacionalnim manjinama, recimo Zakonom o zaštiti pripadnika nacionalnih manjina. Jedan od razloga zbog kojih konstitutivni narodi nisu mogli uživati prava nacionalnih manjina (npr. u pogledu radio-televizije) temeljio se upravo na činjenici da uživaju druga, po opsegu značajnija prava, koja su uskraćena nacionalnim manjinama. Da li će to biti slučaj i u situaciji faktičkog izjednačavanja nekonstitutivnih sa konstitutivnim, što je posljedica, na primjer, promjena Ustava Kantona Sarajevo? Konačno, svaki pristup u suočavanju sa postojećim razlikama između dvije grupe morat će uzeti u obzir činjenicu da nekonstitutivni ne predstavljaju homogenu cjelinu, te da nemaju izgrađene političke kapacitete. To ne predstavlja konceptualnu prepreku za njihovo uživanje prava i privilegija inače predviđenih za konstitutivne narode, ali znači da se trenutno vjerovatno ne mogu nametnuti kao značajniji politički faktor. Zbog toga postoji stvarna opasnost da će njihovi predstavnici ostati tek pijuni pod kontrolom nacionalnih elita konstitutivnih naroda, što dugoročno nije ni u čijem interesu. Nije očito da se ovaj problem nemoguć-

nosti ostvarenja suštinskog, a ne tek opisnog predstavljanja, može riješiti unutar postojeće etnokratske paradigme, ili pak njene ekstenzije u Kantonu Sarajevo.

Nedim Jahić

Da li su „Ostali” zajednica?

Pozicija Ostalih danas se primarno posmatra sa aspekta presude Sejdić-Finci protiv BiH, te se u tom smislu s posebnom pažnjom razmatraju prava Ostalih kao skupine u odnosu na kolektivna prava koja ostvaruju konstitutivni narodi. Često se pri tome zaboravljaju dvije činjenice: Ostali nisu homogena grupa okupljenih pojedinca i pojedinki koja dijeli nacionalno, etničko ili vjersko porijeklo, a drugo, brojni građani i građanke koji se izjašnjavaju kao pripadnici i pripadnice Ostalih zapravo ne traže kolektivna prava, već podizanje stepena uvažavanja individualnih prava u ustavnopravnom poretku BiH.

Među postojećim prijedlozima ustavnih promjena tek rijetki su pravili razliku između pripadnika nacionalnih manjina i nacionalno neopredijeljenih, a još manje su se bavili pozicijom pripadnika etničkih zajednica koje nisu priznate kao nacionalne manjine, te u konačnici građanima i građankama koji se izjašnjavaju isključivo kao Bosanci i Hercegovci, što je nešto što visi u zraku između pojma „etnički neopredijeljenih” i onih koji pored državno-primarnog identiteta, ne osjećaju pripadnost konstitutivnim narodima.

U razgovorima sa građanima i građankama koji se ne izjašnjavaju kao pripadnici konstitutivnih naroda često nailazimo na odbijanje kvalifikacije „Ostali”, gdje se zapravo isti ne vide kao pripadnici četvrtе skupine, već isključivo kao građani i građanke BiH, što nas dovodi u dilemu:

da li Ostali postoje kao zajednica, odnosno da li je njihov fokus ostvarivanje kolektivnih ili individualnih prava?

Politički predstavnici koji su govorili o poziciji Ostalih u posljednjih par godina uživali su u floskuli „pomirenja građanskog i nacionalnog”, ali se na kraju postavlja pitanje šta to uopće znači? Umanjenje kolektivnih prava u svrhu jačanja individualnih prava? Šta zapravo znače kolektivna prava? Da li to znači da delegati probrani po etničkom principu u Domu naroda praktično ravnopravno učestvuju u donošenju odluka sa zastupnicima koji su mandate dobili po principu direktnog izbora u Predstavnički dom?

Jasno je tu da kolektivna prava ne postoje, već opstaju mehanizmi koji služe za zaštitu interesa elita tri zajednice i osiguranje ispunjenja njihovih političkih ciljeva, nazivajući to zaštitom interesa etničke skupine iz koje dolaze. Zbog toga je i problematično govoriti o pomirenju dva različita koncepta, budući da „građanski i nacionalni” nikada i nisu bili „građanski” i „nacionalni”, već obračun između „donošenja odluka glasom većine” i „donošenja odluka glasom tri većine”. Trenutni poredak, koji bira opciju tri većine, donekle je opravdan zbog specifičnosti situacije i rata iz kojeg je današnja BiH izrasla, ali je pitanje kako sada u te odnose uključiti one koji nisu zastupljeni u predviđenim paketima.

Ostali kao takvi ne bi se smjeli zadovoljiti formalnim ispunjenjem presude Sejdić-Finci, te blizim rješenjima koja će ih učiniti samo nijemim segmentom postojeće strukture. No, za više od toga je relevantna njihova brojnost. I tu dolazimo do dileme da li Ostali pretendiraju po-

stati četvrta zajednica u BiH ili samo raditi na pomjeranju granice individualnih prava, uz zadržavanje etničke dominacije tri konstitutivna naroda. Kada se sve sabere, čini se da je podjela kolača na četiri četvrtine još svjetlosnim godinama daleko od ostvarive.

Dok političke stranke koje svoju većinsku izbornu bazu pronalaze u hrvatskom i srpskom biračkom tijelu podižu strah od Ostalih, kao skupine koja bi djelovala u interesu bošnjačke zajednice, ovi treći su pak u stanju histerije od „napada” Ostalih na bošnjačke brojeve na Popisu stanovništva 2013. godine. S jedne strane, nije daleko od istine da su, od lokalne zajednice do ministarskih mjesta u Vijeću ministara, Ostali u pravilu djelovali na isti način kao i pripadnici konstitutivnih naroda – štitili interese političke opcije, a ne kolektiva iz kojeg dolaze. No, u takvim manipulacijama su učestvovala redom sve stranke na svim prostorima BiH.

S druge strane, postoji nešto po čemu se pitanje jačanja Ostalih može pericipirati kao politika bliža bošnjačkim elitama, a dalja hrvatskim i srpskim političkim platformama. Ako se građani i građanke koji pripadaju Ostalima suštinski poistovjećuju sa građanskim konceptom, takva politička snaga dugoročno odgovara i kompatibilna je sa načelnim politikama koje su proizašle iz sehare bošnjačkih političkih elita. Dok jednim zbog brojne nadmoći, a drugima zbog obespravljenosti, građanski princip odgovara mnogo više od dejtonskog rješenja, zapravo nema mnogo prostora za konflikt, premda je u žiži priče o Popisu, upravo sukob između Koalicije „Jednakost” i Bošnjačkog pokreta za ravnopravnost. Istina, ove dvije koalicije se razilaze

u vrijednosnom smislu i odnosima prema slobodi građana na izjašnjavanje, ali zastupaju dvije skupine u kojima preovladava poprilično sličan okvir za sliku zamišljene domovine, ma koliko se razlikovao put kojim su došli do istog i koliko bi detalji te slagalice mogli biti znatno drugačije zacrtani. I to je pitanje o kojem treba razmišljati.

No, da li Ostali mogu ravnopravno stajati u političkoj borbi? Ili su oni nečija podgrupa? Još bolje pitanje je, šta unutar sebe Ostali dijele kao zajedničku poruku? Ili, u kojim tačkama oni drže zajednički cilj? Da li je predstavnicima nacionalnih manjina prihvatljivo da iz osiguranih kvota „gube” od građana koji se izjašnjavaju kao Bosanci i Hercegovci? Gdje prestaje zajednička borba protiv diskriminacije, a počinje borba za podjelu vlasti? Imaju li Ostali snage biti četvrta zajednica, zajedno?

Amila Ždralović

Da li Ostali mogu imati pravo na vitalni nacionalni interes?

BiH je talac vrijednosnog stava zaštite prava i sloboda konstitutivnih naroda – Bošnjaka, Hrvata i Srba, a na uštrb istih prava i sloboda Ostalih i nacionalnih manjina. Ova teza se potvrđuje dvojako kroz pitanje vitalnog nacionalnog interesa. Prvo, vitalni nacionalni interes često postaje i moćno sredstvo političkih manipulacija koje koči funkcionisanje BiH kao države. Drugo, ustavnopravna zaštita u slučaju isticanja vitalnih nacionalnih interesa u procesima odlučivanja, ekskluzivno je pravo predstavnika konstitutivnih naroda, ali ne i Ostalih. Sva pozitivna rješenja koja osiguravaju Ostalima učešće u vlasti, i dalje ovu kategoriju ostavljaju bez adekvatnih mehanizama zaštite njihovih kolektivnih prava.

Kategorija Ostalih obuhvata različite grupe i na taj način predstavlja mrežu različitih interesa. Iako se pojam interesa različito definira u okvirima sociologije i filozofije prava, on je uvijek u uskoj vezi sa pojmovima suvereniteta, slobode i pravde/pravednosti. Stalno odmjerenje različitih interesa postaje demokratski princip imperativnog karaktera koji u BiH nije sporan kada je riječ o interesima konstitutivnih naroda koji se po automatizmu izražavaju kao vitalni nacionalni interesi. Postojanje niza različitih interesa nije razlog zbog kojeg Ostali ne mogu definirati svoja kolektivna prava kao vitalni nacionalni interes. Na koncu, interes određene grupe, bez obzira

da li govorimo o jednom od tri konstitutivna naroda, Ostalima ili nacionalnim manjinama, nikada nije puki matematički zbir pojedinačnih interesa. Svakako da definiranje zajedničkih interesa otvara niz pitanja kako na teorijskom, tako i na pravno-političkom pravu koja se tiču i same mogućnosti definiranja zajedničkog interesa, ali i načina na koji dolazi do konsenzusa o zajedničkom dobru određene grupe u procesima donošenja kolektivnih odluka. Međutim, ove dileme nisu vezane isključivo za definiranje vitalnih interesa Ostalih, nego i za definiranje zajedničkih interesa svih drugih grupa, pa time i konstitutivnih naroda. Svakako da kriterij prema kojem zaštita vitalnog interesa konstitutivnih naroda ne smije da vodi umanjenu zaštiti prava Ostalih i prava manjinskih grupa, nije dovoljan. Ako se kroz ustavnopravno uređenje BiH definiraju praktično tri kategorije – konstitutivni narodi, Ostali i nacionalne manjine, onda svaka od ove tri grupe treba imati istovjetnu mogućnost za zaštitu kolektivnih prava, i samim tim artikuliranje zajedničkih interesa. Bez obzira na činjenicu da kategorija „Ostalih“ obuhvata različite grupe i različite interese, već samo njeno određenje kao posebne kategorije u ustavnopravnim rješenjima BiH daje joj za pravo da definira svoje te i zajedničke interese, a na temelju kolektivnih prava koja toj grupi pripadaju. Sve dileme o pluralizmu interesa koji se sabiru oko ove grupe zajedničke su dileme oko definiranja kolektivnog identiteta bilo koje druge grupe. Svi prigovori koji se mogu uputiti na račun vještačkog definiranja vitalnih zajedničkih interesa Ostalih suštinski pripadaju redu problema koji se tiče načina na koji se „preOstali“ građani i građanke BiH koji/e se

nisu etnički definirali/e, društveno i pravno-politički svrstani/e u grupu Ostalih. Onog trenutka kada je definirana ova kategorija kao posebna grupa, automatski je ukazano i na pitanje kolektivnih prava ove grupe i na mogućnost definiranja zajedničkih interesa ove grupe. To izvanjsko definiranje u konačnici postaje dominantan faktor unutrašnje kohezije ove grupe, ali i dovoljan kohezivni faktor u kontekstu kreiranja kolektivne svijesti, djelovanja i u konačnici definiranja zajedničkih vitalnih interesa.

Međutim, praktično se etnički kolektiviteti prepoznaju kao jedina grupa koja ima unutrašnju koheziju, koja joj omogućava definiranje vitalnih (nacionalnih) interesa. Pitanje sadržaja pojma vitalnog (nacionalnog) interesa neizostavno je povezano sa pojmom konstitutivnosti naroda i kao takvo još jednom potvrđuje vladavinu konstitutivnih naroda u BiH. I na koncu, sam pojam „vitalnog nacionalnog interesa“ implicira pitanja o mogućnostima nenacionalnih izražavanja vitalnih nacionalnih interesa. Semantički prigovori mogu nas usmjeriti na traženje nekog sretnijeg i spretnije skovanog pojma, no ovaj pojam i njegovo sadašnje tumačenje jeste slika naše dominantno etnopolitičke stvarnosti. Teleološki gledano, ovdje se ukazuje na značaj zaštite vitalnog nacionalnog interesa konstitutivnih naroda, te u tom kontekstu možemo i trebamo govoriti i o zaštiti vitalnih interesa „Ostalih“. Čini se da je pretpostavka zauzimanja ovakvog stava prepoznavanje „Ostalih“ kao posebne društvene grupe. Ova društvena grupa svoje elemente kohezije nalazi u osnovama koje su kvalitativno različite od etničkih grupisanja konstitutivnih naroda, a da postoje elementi i mo-

gućnost njihove političke kohezije na izvjestan način potvrđuje i kampanja „Budi građanin/građanka prije svega – za Bosnu i Hercegovinu bez diskriminacije!“. Kvalitativno drugačiji način grupisanja „Ostalih“ u odnosu na konstitutivne narode može se interpretirati i kao emancipatorska snaga koja, zahvaljujući pluralizmu različitih stavova koje obuhvata, prepoznaje individualna prava i slobode kao temeljnu političku vrijednost čiji je značaj minoriziran pa čak i negiran u duh do sada dominantnih etnopolitičkih, kolektivističkih snaga.

Goran Marković

Da li Ostali treba da budu predstavljeni u Domu naroda parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine?

Na pitanje iz gornjeg naslova često se daju ishitreni odgovori, bez promišljanja funkcije Doma naroda. Sastav ovog doma zavisi od nekoliko činilaca: 1) njegove funkcije; 2) načina njegovog izbora; 3) pitanja o kojima odlučuje; 4) načina na koji odlučuje o pitanjima iz svoje nadležnosti. U temelju odgovora na ova pitanja, nalaze se odgovori na dva prethodna pitanja: kakav je oblik državnog uređenja BiH i kakav je njen politički režim. No, čak i kad se znaju odgovori na ova pitanja o postojanju, sastavu i nadležnostima Doma naroda često se govori sasvim proizvoljno. Da vidimo kako stvari stoje.

Čemu služi Dom naroda?

Koja je osnovna funkcija Doma naroda? Da li Dom naroda služi samo za zaštitu vitalnih interesa konstitutivnih naroda ili je odraz državnog uređenja BiH? Kako sada stvari stoje, Dom naroda je predstavništvo konstitutivnih naroda, jer su u njemu predstavljena samo tri naroda, a ne i ostali građani. Ako bi se njegova funkcija tumačila ekstenzivno, moglo bi se reći da je on na neki način i uslovno predstavništvo entiteta. Opravdanje za ovakvo tumačenje moglo bi se naći u činjenici da njegove delegate biraju entitetska zakonodavna tijela, te da je Dom naroda ravnopravan u donošenju odlu-

ka sa Predstavničkim domom skoro u svim pitanjima.

S druge strane, Dom naroda se ne može smatrati predstavništvom entiteta. Da bi on bio predstavništvo (i) entiteta, bilo bi potrebno da u njegovom izboru učestvuju svi građani u entitetima, posredno ili neposredno. Kada je u pitanju RS, mogli bismo reći da je taj uslov ispunjen, jer delegate u Dom naroda bira Narodna skupština RS-a, koja je predstavništvo svih građana ovog entiteta. Drugačije je sa FBiH, pošto delegate u Dom naroda ne bira Parlament Federacije u cjelini, čak ni jedan od njenih domova, nego to čini samo dio (doduše, većinski) delegata u Domu naroda Parlamenta Federacije.

Drugo, da bi Dom naroda bio predstavništvo entiteta, bilo bi potrebno da u njemu budu predstavljeni svi građani u entitetima, jer građani, barem formalno, vrše vlast u entitetima. To nije slučaj pošto su u Domu naroda predstavljeni samo neki građani entiteta, zavisno od njihove nacionalne pripadnosti. Zato se može reći da Dom naroda nije predstavništvo entiteta, iako njegove funkcije, odnosno obim pitanja o kojima odlučuje, ukazuju na suprotan zaključak.

Kada znamo šta Dom naroda nije, postavlja se pitanje šta bi trebalo da bude. Tu dolazimo do značaja pitanja kakvog su oblika državno uređenje i politički režim BiH. Ona je federalno uređena država sa političkim režimom konsocijativne demokratije. Entiteti su njene federalne jedinice. Ovo su zadate vrijednosti i njima treba prilagoditi ustavnu ulogu Doma naroda. Pošto je BiH federalna država, njene federalne jedinice moraju biti predstavljene

u Domu naroda. Kako u entitetima žive građani, a ne samo Bošnjaci, Hrvati i Srbi, to znači da u Domu naroda moraju biti predstavljeni i Ostali. Oni tamo neće štiti svoje vitalne nacionalne interese, nego interese svojih federalnih jedinica, i to zajedno sa ostalim delegatima izabranim u svom entitetu. Drugim riječima, Ostali ne treba da budu predstavljeni u Domu naroda kao konstitutivni već kao građani entiteta.

Interese entiteta ne mogu definisati predstavnici samo jednog ili samo dva naroda, kako proizlazi iz važećih ustavnih rješenja. Njih mogu da odrede samo predstavnici svih građana, što znači svih konstitutivnih naroda i Ostalih. Kako i Ostali mogu biti predstavnici građana i entiteta, logično je da dobiju pravo da budu birani u Dom naroda. Može se reći da potreba predstavljenosti Ostalih u Domu naroda ne proističe samo iz obaveze otklanjanja diskriminacije, već i iz same prirode države BiH i funkcije Doma naroda Parlamentarne skupštine.

Vitalni nacionalni interesi i Ostali

Postavlja se pitanje kakva je svrha vitalnih nacionalnih interesa ako su Ostali predstavljeni u Domu naroda. Drugačije rečeno, šta će Ostali, pa još u posebnom klubu delegata, u Domu naroda ako on odlučuje o vitalnim nacionalnim interesima? Druga funkcija Doma naroda proističe iz prirode političkog režima – konsocijativne demokratije, koja zahtijeva da u Domu naroda budu predstavljeni konstitutivni narodi kao kolektiviteti. Pošto ti kolektiviteti imaju neke svoje interese, a to ne mogu biti ništa drugo do nacionalni interesi, jer ti kolektiviteti

imaju karakter nacija, izlazi da Dom naroda služi i zaštiti nacionalnih interesa konstitutivnih naroda. Ostali nemaju svoje vitalne nacionalne interese jer nisu homogena etnička grupa. Oni nisu konstitutivni jer ne predstavljaju politički oblikovanu naciju. Zato oni ne mogu da odlučuju o pitanjima koja se smatraju pitanjima od vitalnog nacionalnog interesa. U principu, Dom naroda treba da bude ustrojen tako da bude ravnopravan sa Predstavničkim domom i da donosi odluke većinom glasova svojih članova, što uključuje i delegate iz reda Ostalih, uz potrebu očuvanja entitetskog glasanja. Delegati iz reda Ostalih bi, dakle, ravnopravno odlučivali o svim pitanjima iz nadležnosti Doma naroda, jer se ovaj dom uobičajeno ne bi bavio zaštitom vitalnih nacionalnih interesa već ostvarivanjem ravnopravnosti entiteta u federalnoj BiH. Tek kada bi se na dnevni red postavilo neko pitanje od vitalnog nacionalnog interesa, odluku bi donosili delegati iz reda konstitutivnih naroda. Ostali time ne bi bili ugroženi, jer oni ne mogu učestvovati u postupku zaštite vitalnog interesa prosto zato što oni taj interes ne mogu imati zbog svoje heterogenosti. Oni ne bi bili diskriminirani iz dva razloga. Prvo, oni bi odlučivali o ovim pitanjima u prvom krugu, dok delegati iz reda jednog naroda ne bi uložili veto, što znači da bi prvobitno mogli da se izjasne o ovim pitanjima. Drugo, kad se pristupi odlučivanju nakon ulaganja veta (u „drugom krugu“), delegati iz reda Ostalih ne bi mogli odlučivati zato što se njih to pitanje više ne tiče, pošto oni u Domu naroda ionako ne štite vitalne nacionalne interese, već izražavaju interese entiteta, o kojima su se već izjasnili u „prvom krugu“ glasanja.

Da bi Dom naroda mogao vršiti obje funkcije, potrebno je da konstitutivni narodi imaju svoje klubove delegata. Kako Ostali moraju biti predstavljeni u Domu naroda, oni moraju imati svoj klub delegata, jer bi organizaciono bilo besmisleno da oni čine nekakav ostatak delegata Doma naroda, da budu neraspoređeni, nakon što se delegati konstitutivnih naroda grupišu u svoje klubove delegata. Tako bi Dom naroda uobičajeno radio kao integralno tijelo i odlučivao običnom većinom, uz uslov poštovanja entitetskog glasanja, dok bi se delegati grupisali u svoje klubove tek kada se postavi pitanje zaštite vitalnih nacionalnih interesa.

Tako dolazimo do objašnjenja zašto Ostali treba da budu predstavljeni u Domu naroda, a da objašnjenje ne bude zasnovano isključivo na potrebi otklanjanja diskriminacije, mada je i taj argument osnovan. Ako se uzmu u obzir oba argumenta (zaštita vitalnih nacionalnih interesa i federalno uređenje), postaje nam jasno zašto nisu prihvatljivi prijedlozi da budu ograničene nadležnosti Doma naroda samo na pitanja od vitalnog nacionalnog interesa, ili čak da ovaj dom bude ukinut. Predstavljenost Ostalih u Domu naroda dobija svoj puni smisao, teorijsko utemeljenje i praktični značaj tek ako se ovaj dom posmatra i kao predstavništvo federalnih jedinica. Kako u federalnoj državi federalne jedinice moraju biti predstavljene u zakonodavnom organu, tako i Ostali moraju naći svoje mjesto u tom predstavništvu federalnih jedinica, odnosno u Domu naroda.

Maja Sahadžić

Položaj nekonstitutivnih u sustavu vlasti Federacije Bosne i Hercegovine

Ponešto o kotvama, prikraćivanju prava, pseudokonstitutivnima i etničkim uporištima

Sudjelovanje konstitutivnih naroda u sustavu vlasti u FBiH sastavni je i iznimno značajan element raznorodnog bh. pravnog, političkog, društvenog poretka. Naročitost (trenutačnog) bh. poretka, koja je ujedno i oprečnost, je svakako i postojanost u zanemarivanju učešća onih koji nisu konstitutivni u sustavu vlasti u (F)BiH. Iako su Nekonstitutivnima, u odnosu na učešće u sustavu vlasti na državnoj razini u BiH, na razini FBiH garantirana izvjesna prava, bez uveličavanja, njihov položaj je i dalje, formalnopravno, prominentno na granici ekskluzivizma. Uzevši u obzir i višegodišnji politički retorizam, bez razlike vladajućih i oporbenih političkih elita, i častoljublje u kojima se nastoji proponirati primjena presude Sejdić i Finci protiv BiH, gotovo je jasno da je osiguravanje jednakopravnog položaja Nekonstitutivnih u sustavu vlasti na svim razinama u BiH skopčano sa nemogućnošću uspjeha. Proporcija konstitutivnih obilježja i preferiranje pariteta konstitutivnih naroda mjerilo je na svim razinama vlasti, pa tako i na razini FBiH i razini kantona, gdje se etničko utemeljenje doživljava kao prijelomno za stabilitet cjelokupnog sustava. Istovremeno

je na štetu Nekonstitutivnih, s obzirom da prostatično respondira sa umovanjem koje poriče obveznost njihovog učešća u sustavu vlasti, suprotno ustavnopravnim i međunarodnopravnim rješenjima, na koncu potvrđenim i putem sudbenog tijela u Strasbourgu. Čini se da antanta konstitutivnih „rješavanje“ položaja Nekonstitutivnih, istovremeno, doživljava kotvom koja ne dozvoljava kretanje BiH prema Europskoj uniji.

Vidljivo je, dakle, da je sustavno i proskriptivno prikraćivanje prava Nekonstitutivnima mjerilo položaja navedenih u sustavu vlasti FBiH. Oni koji nisu konstitutivni, ujedno su recipijenti izvjesnih ne-prava te su primorani da, suglasno ili ne, doživljavaju (ne)uređeni konstitutivni proporcionalitet koji se dokazuje putem činjenica, primjerice: da se u Zastupničkom domu Parlamenta FBiH garantira obveza zastupljenosti konstitutivnih naroda, ali ne i Nekonstitutivnih; da ne postoji klub delegata iz reda Nekonstitutivnih u Domu naroda Parlamenta FBiH (čija je uloga od važnosti prilikom pripreme sjednica, prijedloga dnevnog reda, predlaganja nacrtu zakona, izbora predsjedatelja i zamjenika predsjedatelja Doma naroda Parlamenta FBiH, obrazovanja Kolegija Doma naroda Parlamenta FBiH, etc.); da se na mjesto predsjedatelja i dva podpredsjedatelja Doma naroda Parlamenta FBiH, te mjesto predsjedatelja i dva podpredsjedatelja radnih tijela u Domu naroda mogu imenovati samo predstavnici konstitutivnih naroda a isto poslovničko rješenje vrijedi i za Kolegij Doma naroda; da delegati iz reda Nekonstitutivnih ravnopravno sa delegatima iz reda konstitutivnih učestvuju u postupku većinskog glasovanja, dok im je uloga, doduše, prema sa-

moj prirodi postupka, na margini kada se provodi postupak zaštite vitalnog interesa konstitutivnog naroda; da u kandidiranju Predsjednika i Podpredsjednika FBiH učestvuju samo konstitutivni, čija je uloga u daljem postupku izbora odlučujuća; da funkciju predsjednika i podpredsjednika FBiH kao i premijera/predsjednika vlade i njegovih zamjenika mogu obnašati samo predstavnici konstitutivnih naroda – premijer može imenovati tek jednog ministra iz reda Nekonstitutivnih, i to iz kvote najbrojnijeg konstitutivnog naroda; da amandmane na Ustav Federacije BiH mogu predlagati samo konstitutivni narodi a i usvajaju se prostom većinom koja uključuje većinu delegata svakog konstitutivnog naroda, i nadalje. Suglasnim se razlučivim rješenjima odlikuje i ekskluzivni položaj Nekonstitutivnih u vlasti na kantonalnoj razini u FBiH.

Ovakav disjunktivni položaj Nekonstitutivnih poglavito iskazuje činjenicu da Nekonstitutivni, nemaju izgleda da utemeljiju, podstiču zagovaranje i osiguravaju dobrobit Nekonstitutivnih ali i konstitutivnih. Pa ipak, postoji mogućnost koju Nekonstitutivni mogu iskoristiti, da bi nadvladali posljedice koje proizilaze iz njihovog statusa a da bi, istovremeno, u sustavu vlasti FBiH učestvovali u punom kapacitetu. Doduše, iako formalnopravno dopuštena, ova mogućnost može se shvatiti i kao politički promiskuitetna ali je svakako dovitljiva, s obzirom da podrazumijeva izjašnjavanje Nekonstitutivnih kao pripadnika jednog od konstitutivnih naroda i *vice versa*. Tako je iz, primjerice, saziva u oba doma Parlamenta FBiH vidljivo da su se izvjesni konstitutivni izjašnjavali kao, upotrijebivši priznati termin, Ostali i time osigurali/vali mjesto zastu-

pnika ili delegata. Postajanje pseudokonstitutivnim, ipak, ne rješava pitanje učešća Nekonstitutivnih u sustavu vlasti FBiH, tek dokazuje da je etnički konformitet pretežit činilac u sustavu vlasti u BiH.

Ustavne garancije dodijeljene konstitutivnima, u smislu kolektiviteta i njihovog učešća u sustavu vlasti doista jesu legitimne, ali one čudljivo zagušuju prava na učešće Nekonstitutivnih u sustavu vlasti u FBiH. Samo priznavanje Nekonstitutivnih u Ustavu FBiH ne znači, istovremeno, i stavljanje u jednakopravan položaj sa konstitutivnima. No, i dalje se ohrabruje postojanje etničkih uporišta koja (p)ostaju temeljni činilac u sustavu vlasti u (F)BiH. Ipak, prekluzivno sudjelovanje konstitutivnih u sustavu vlasti ne smije obezvrijediti sudjelovanje Nekonstitutivnih, odnosno interesi konstitutivnih ne smiju onemogućiti barem artikuliranje interesa Nekonstitutivnih. To znači da bezuvjetno treba prošiti prava kolektiviteta konstitutivnih i u odnosu na kolektivitet Nekonstitutivnih. Samo tako se može postići demokratičnost sustava vlasti na svim razinama u BiH.

Maja Sahadžić

Položaj nekonstitutivnih u sustavu vlasti Republike Srpske

Minijturni pledoaje o Nekonstitutivnima u Republici Srpskoj, i uopće

Bez plediranja u korist ustavnih i poslovnčkih rješenja prisutnih u manjem bosansko-hercegovačkom entitetu, zamjetno je da su Nekonstitutivni u RS-u, nešto više (p)ostali sastavni dio sustava vlasti, za razliku od FBiH, gdje su prominentno (za)ostali. Tako Nekonstitutivni u RS-u za malo prevazilaze ostavljenost u stanju potpunog trpljenja kakvo je prisutno u FBiH, te se mrvicu više prožimaju u sustavu vlasti u RS-u. Iako ne ostvaruju omniparitet, činjenice, ipak, zorno potvrđuju da je Nekonstitutivnima garantiran nešto veći normalitet u predstavljanju u vlasti, u odnosu na predstavljanje kakvo nemaju u FBiH.

U RS-u je, za razliku od FBiH zajamčeno, primjerice, sljedeće: osnivanje zastupničkog/delegatskog kluba tzv. Ostalih u Narodnoj skupštini RS-a i Vijeću naroda RS-a; mogućnost imenovanja predsjedatelja i potpredsjedatelja Narodne skupštine RS-a i Vijeća naroda RS-a kao i imenovanja predsjedatelja i potpredsjedatelja radnih tijela, kolegija, etc. iz reda tzv. Ostalih; predlaganje amandmana na Ustav RS-a; srazmjerna zastupljenost u javnim institucijama u RS-u; etc. Paraleliziranjem sa FBiH, postoje i izvjesne sličnosti: kao i u Parlamentu FBiH, i u Narodnoj skupštini RS-a se ga-

rantira obveza zastupljenosti konstitutivnih, ali ne i Nekonstitutivnih; Nekonstitutivni učestvuju u postupku većinskog glasanja, dok im je utjecaj sporedan kada se glasuje u postupku zaštite vitalnog interesa konstitutivnog naroda; predsjednik i potpredsjednici RS-a mogu biti samo iz reda konstitutivnih naroda; predsjednik i potpredsjednici Vlade RS-a, također, mogu biti samo predstavnici konstitutivnih naroda; u sastavu Vlade RS-a, predsjednik Vlade može imenovati jednog ministra iz reda Nekonstitutivnih, i to iz kvote najbrojnijeg konstitutivnog naroda; etc.

Iako u Vijeću naroda RS-a, delegati iz reda tzv. Ostalih ostvaruju puno viši stupanj zastupljenosti u odnosu na Dom naroda Parlamenta FBiH, pa imaju i, primjerice, svoj klub, nedvojbeno je da se, *ad normam*, ne radi o uobičajenom gornjem domu zakonodavnog tijela. Vijeće naroda RS-a, s obzirom da ne učestvuje u usvajanju pravnih akata skupa sa Narodnom skupštinom RS-a, ono tek kontrolira pravne akte usvojene u Narodnoj skupštini u smislu vitalnog interesa konstitutivnih naroda. Pritom, delegati iz kluba tzv. Ostalih ne uzimaju učešće dalje od rasprava o vitalnim interesima konstitutivnih naroda. Osim navedenoga, primarna ustavna norma koja omogućuje omisiju Nekonstitutivnih u izvršnoj vlasti u RS-u je, prije svega, uskraćivanje pasivnog biračkog prava, kada je u pitanju kandidiranje i izbor na mjesto predsjednika i potpredsjednika RS-a; sekundarna je da u prijelaznom periodu, do potpunog provođenja Aneksa 7. Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH, predsjednik Vlade RS-a može imenovati jednog ministra iz reda Ostalih iz kvote najbrojnijeg kon-

stitutivnog naroda, dok će obveza imenovanja jednog ministra iz reda Ostalih u Vladi RS-a postojati tek nakon potpunog provođenja Aneksa 7. Uz ovo, i srazmjerna zastupljenost Nekonstitutivnih u javnim institucijama u RS-u također se vezuje za potpunu sprovedbu Aneksa 7. te popis stanovništva iz 1991. godine. Gorka je materija ustvrditi potpunu sprovedbu Aneksa 7. upravo zbog nepreciznosti navedenih odredbi. No, čini se najprimjerenijim ustvrditi da bi to trebao da bude zadatak Visokog predstavnika u BiH. Pitanje je samo: kada?

I u RS-u je, kao i u FBiH, prostačno prisutna sklonost očuvanju pojedinačnih interesa svakog konstitutivnog stada, uobličena u ustavnim i poslovnim tekstovima. Radi se, doduše, o nešto slabije izraženoj (ne) izvještačenosti pri izigravanju postulata jednakog postupanja u odnosu na Nekonstitutivne od one kakva je prisutna u FBiH. No, naveliko iskazivanje nastojanja za nostrifikacijom Nekonstitutivnih, uz istovremeno odugovlačenje iste, u sustavu vlasti u RS-u, ali/kao i na drugim razinama u BiH, dokazuje da politički nobilitet RS-a ne smatra svrsishodnim da se pozabavi polisintetičnim pitanjem položaja Nekonstitutivnih u sustavu vlasti u RS-u, jednako kao što to (ne) čini politički nobilitet u FBiH. Pak-tiranje konstitutivnih nagovještava da se položaj Nekonstitutivnih koji su učinjeni neutjecajnim u sustavu vlasti i dalje nastoji zadržati na razini gledatelja. Onih istih koji su očigledno disimilirani i već niz godina predstavljaju samo ornament u političkim dešavanjima u RS-u. *Nolens volens*, jasno je, ipak, da će konstitutivni nobles i u RS-u, bez obzira na prisutni pasivitet, a kako se prema trenutačnom odmjerkavanju snaga

sa Europskom Unijom čini, morati da bude životnije nijansiran spram nehaja u primjeni notorijeteta sadržanih u presudi Sejdić i Finci protiv BiH. A dokidanje raskolničkog ponašanja politikastera kako u RS-u, tako i u ostatku BiH, *eo ipso*, svakako mora biti usmjereno u pravcu poticanja dogradnje pravnog okvira koji bi sadržavao potpuna i konačna rješenja u svezi perpleksnog pitanja primjene presude Europskog suda za ljudska prava. U suprotnom, i dalje će se zadržati preovladavajući pariteti izdržljivih konstitutivnih držalaca vlasti, koji su početna i istančana prepreka ne samo u destiniranju položaja ostalih u sustavu vlasti, nego i u političkim dešavanjima uopće, kako u RS-u, tako i u ostatku BiH.

Nedim Kulenović

Brčko distrikt kao model za predstavljenost Nekonstitutivnih?

U suočavanju sa postojećim kon socijacijskim modelom dijeljenja vlasti među konstitutivnim narodima, a koji nužno diskriminira nekonstitutivne, moguće je primijetiti dva usvojena modela. Jedan je onaj Kantona Sarajevo, gdje se „Ostale“ uzdiže u rang konstitutivnog naroda na način da predstavnik te grupe na jednak način sa predstavnicima konstitutivnih naroda participira u vršenju vlasti. U Brčko Distriktu usvojen je drugi model, gdje se vrši (*de jure*) deetniziranje postojećeg političkog režima, a interesi konstitutivnih naroda zaštićeni su izričito samo u onoj mjeri u kojoj je to nužno. Iako je formalno „jedinствена административна јединица локалне самоуправе“, Distrikt je zanimljiv za razmatranje s obzirom na njegovu multietničku strukturu, opseg nadležnosti, te razuđenost višestranačja u Skupštini, tako da se može smatrati kao „BiH u malom“. Zbog toga vrijedi razmotriti šta ova „laboratorija etničkog upravljanja“, kako je Distrikt opisao Florian Bieber, može reći o trenutnim polemikama oko predstavljanja nekonstitutivnih?

Ono što će iznenaditi svakog čitaoca Statuta Distrikta jeste odsustvo karakterističnih etničkih indikacija. Zakletva koju polažu javni zvaničnici konstitutivne narode (i njihove interese) ne spominje, predsjednik Skupštine i Gradonačelnik imaju samo jednog zamjenika (bez naznaka o etničkom sastavu), ne

propisuje se obavezna zastupljenost konstitutivnih naroda u organima vlasti - iako se propisuje da će za-
pošljavanje u javnom sektoru, pored profesionalnih sposobnosti, odra-
žavati sastav stanovništva - a sve in-
signije su one države BiH, tj. etnički
su neutralne. Slična situacija je i sa
ostalim zakonodavstvom gdje se,
primjerice, u Zakonu o policiji izri-
čito propisuje da policija ne zastupa,
niti štiti, istina ni ne podriva, interese
konstitutivnog ili kakvog drugog na-
roda, a gdje je Zakon o spomenicima
jedini koji izričito razmatra poziciju i
interese konstitutivnih naroda, s tim
da i on kao preovladavajući princip
ističe političku i etničku neutralnost.
To nije slučajnost. S obzirom da je
Distrikt za međunarodnu zajednicu
bio četvrti pokušaj, nakon Washin-
gtonskog i Daytonskog sporazuma
i Grada Mostara, u osmišljavanju
funkcionalnog modela upravljanja
za multikulturalno (i podijeljeno)
društvo, učinjeni su naročiti napori
ka ispravljanju dotadašnjih percipi-
ranih grešaka. Zaista, prvobitno rje-
šenje za Distrikt bilo je još radikalni-
je u svom liberalno-demokratskom
pristupu - barem *de jure*. Tendencija
u razvoju političkih institucija Dis-
trikta ukazuje da je i ono minimalno
etniziranje postojećeg modela bilo
posljedica izraženih bojazni - naro-
čito srpskih nacionalnih stranaka,
nakon prvih slobodnih izbora - o
preglasavanju u Skupštini. Rezultat
je bio usvajanje procedure višestep-
nog kvalifikovanog glasanja, uklju-
čujući i specifični veto mehanizam
(„sprečavanje preglasavanja“) nami-
njen zaštitu konstitutivnih naroda,
kako za Skupštinu, tako i za Vladu
Distrikta.

U kojoj je mjeri ovaj model u
prednosti nad trenutnim etnokrat-
skim modelom drugih nivoa vlasti,

odnosno onim inkorporacijskim
Kantona Sarajevo? Pripadnici nacio-
nalnih manjina svakako nisu izričito
diskriminirani, što je drugdje prirod-
na posljedica čistog etnokratskog
modela, a u Skupštini im je osigura-
na kvota od dva člana. Njihovi glaso-
vi uračunavaju se u sva kvalifikovana
odlučivanja osim „sprečavanja pre-
glasavanja“, koje je u znatnoj mjeri
ograničeno u dosegu. Konačno, s
obzirom na koncentracijsku koalici-
ju na snazi, svi zastupnici u Skupšti-
ni uvijek su „na vlasti“. U onoj mjeri
u kojoj ovakav model zadovoljava i
građane i konstitutivne narode, a uz
to je i stabilan i funkcionalan - a što
je u jednom dijelu bilo i opravdanje
za zatvaranje ureda Supervizora u
Brčkom, i suspenziju njegovih funk-
cija do daljnjeg - čini se superiornim
u odnosu na druge modele, uključu-
jući i onaj inkorporacijski, koji pod-
stiče metastaziranje postojeće poli-
tičke paradigme.

Ipak, treba ukazati na to da se
konsocijacijski aranžmani kriju is-
pod površine pravnih tekstova, a što
je naročito vidljivo u „Pravilniku o
funkcionisanju vladajuće koalicije
u Skupštini Brčko Distrikta“. Uvo-
đenje etničkih indikacija u Statut za
posljedicu je imalo trajno korodira-
nje prvobitnog modela. Mehanizam
„sprečavanja preglasavanja“, što se
činilo kao nužan ustupak konstitu-
tivnim narodima, značio je nužnu
zastupljenost konstitutivnih naroda
sa po barem tri člana u Skupštini,
što je regulirano Izbornim zakonom
Distrikta. Naravno, svaka politič-
ka stranka koja drži do sebe, čak i u
kontekstu koncentracijske koalicije,
prirodno će htjeti kontrolirati tu veto
tačku tako da će postojati poticaj
za izbor što većeg broja pripadnika
konstitutivnih naroda u Skupštini.
Na ovo je naročito utjecalo i rješenje

o načinu pokretanja spora o zaštiti statusa i ovlaštenja Distrikta, usvojenog Amandmanom I na Ustav BiH, a pod izričitim insistiranjem SNSD-a (Saveza nezavisnih socijaldemokrata), a koji propisuje da takav spor može pokrenuti većina poslanika u Skupštini koja uključuje najmanje jednu petinu izabраних poslanika iz reda svakog od konstitutivnih naroda. Na taj način politički se nagrađuje izričito etničko parcelisanje, čemu svjedoče i grafički prikazi sastava Skupštine, koje redovno izrađuje ona sama za potrebe provođenja navedenih procedura. Ovo je svojevrsni nastavak postojeće prakse, s obzirom da je i Supervizor do 2004. godine u svom pažljivom imenovanju sastava Skupštine, odnosno imenovanja drugih značajnijih zvaničnika, uvijek nastojao uspostaviti ravnotežu među konstitutivnim narodima. Posljedica toga jesu i ustanovljeni ustavni običaji u popunjavanju pozicija, a koji potencijalno dugoročno isključuju nacionalne manjine. Naravno, u ovakvoj konstelaciji političkih odnosa za etnički neopredijeljene nema mjesta, dok su pripadnici nacionalnih manjina predstavljeni tek opisno, a ne suštinski, s obzirom da su pod kontrolom postojećih entitetskih stranaka. (Ovo posljednje je svakako argument i protiv inkorporacijskog modela).

Ovi nedostaci posljedica su više činilaca. Distrikt ima specifičnu poziciju u strukturi vlasti u BiH, gdje njegova stabilnost i funkcionisanje zavise od pažljivog balansiranja interesa dva entiteta, pa shodno tome i konstitutivnih naroda. Sve ove godine stanovništvo Distrikta dijelilo se i u odnosu na entitetsku lojalnost, s obzirom na člana Predsjedništva za kojeg su htjeli glasati. Tu je i činjenica da u Distriktu nije zaživjela

tradicija unutarstranačkog pluralizma i iz razloga što Distrikt politički opslužuju stranke već ustanovljene u entitetima, bez čega se navedeni nedostaci postojećeg modela ne mogu lako prevazići. Zbog ovoga, od Distrikta i nije realno previše očekivati. Ipak, može se smatrati da je odsustvo rigidnih mehanizama podjele vlasti, odnosno predstavljanje dominantnih etničkih grupa kroz neformalne mehanizme, pozitivnije rješenje od postojećih u drugim dijelovima BiH koji trajno fortificiraju društvene podjele.

Ustavni sud Bosne i Hercegovine: Mjesto na kojem se diskriminacija ukida ili mjesto na kojem diskriminacija doseže novu razinu?

O zadržavanju konstitutivne ravnoteže suprotno ustavnopravnim odredbama

Budući da Ustavni sud BiH predstavlja najvažniji ustavni organ koji vrši nadzor ustavnosti i zakonitosti u BiH i zaštitu ljudskih prava i sloboda koja se jamče ustavom, te ga odlikuje zadaća zaštite Ustava BiH, odnosno ustavnopravnog ustrojstva BiH, Ustavni sud BiH snosi iznimnu odgovornost. Ustavni sud BiH kao zadnja instanca donosi odluke o najznačajnijim ustavnopravnim pitanjima u BiH. Međutim, iako se Ustavni sud BiH, *ad normam*, i u svom idealitetu shvaća kao organ u kojem se onemogućuje diskriminacija, u bosansko-hercegovačkom ustavnopravnom realitetu ipak odražava diskriminatorne gabarite. Iako se, sukladno istančanom etničkom oportunitetu, nulitet Nekonstitutivnih ustavnopravno potvrđuje u zakonodavnim i izvršnim organima vlasti u BiH, paradoksnu i suprotno ustavnim normama, vidljiv je i u instituciji Ustavnog suda BiH, koja se, kako se čini, vrlo teško može oduprijeti bosansko-hercegovačkoj etničkoj anatemi.

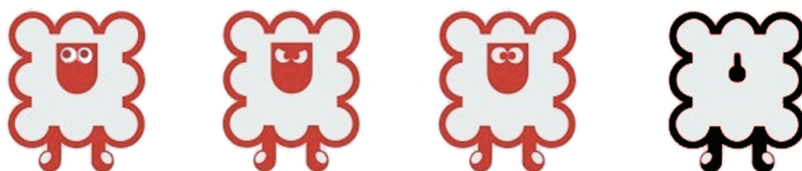
Sukladno ustavnim odredbama, položaj domaćih sudaca temelji se na načelu entitetskog predstavljanja, odnosno odabira na entitetskoj razini, a ne prema etničkoj razmjeri. Nigdje u ustavnim odredbama ne spominje se etnička zastupljenost konstitutivnih naroda, no čini se da su isti patentirali etnički proporcionalitet i u Ustavnom sudu BiH. Zamjetno je da postojeća praksa izigrava ustavne odredbe o izboru sudaca s obzirom da šest domaćih sudaca čine po dva suca iz reda svakog konstitutivnog naroda. Iako nije ustavni postulat da suci Ustavnog suda BiH iz FBiH budu iz reda hrvatskog ili bošnjačkog naroda, kao niti da suci iz RS-a budu iz reda srpskog naroda, no oni to, ipak, jesu. Takav ustavni postulat nije dosljedan načelu neovisnosti sudaca te diskordira sa načelom pravne državne. Također, institucija koja je ujedno najviša instanca za zaštitu Ustava BiH, istovremeno je nevjerna tom istom ustavu. Nekonstitutivni se namjerno ili nenamjerno čine neutjecajnim isticanjem konstitutivnih predikamenata bez ustavnog utemeljenja, a potvrdu takvom postupanju daje upravo samonikla praksa izbora domaćih sudaca Ustavnog suda BiH, gdje se konstitutivni, radi održavanja konstitutivne ravnoteže, stavljaju na pijadestal predestiniranih na sve funkcije, pa tako i one sudaca Ustavnog suda BiH. (Ne)ustavna prevara Nekonstitutivnih produbljuje se u odredbama Pravila Ustavnog suda BiH koja propisuju da Predsjednik i potpredsjednici Ustavnog suda BiH ne mogu biti osobe koje nisu iz reda konstitutivnih naroda, kao i da se sjednica Ustavnog suda BiH odlaže onda kada ne prisustvuje niti jedan sudac iz reda konstitutivnih naroda – doduše, ukoliko se ista situacija ponovi bez opravdanih razloga, na-

redna sjednica će se održati. Kada se zanemarivanju onoga što je ustavom propisano pridodaju i odgovarajuće političko parlamentiranje i retorizam prilikom izbora sudaca, tada ustavnopravni perversitet u BiH postaje i više nego primjetan. S tim u vezi, institucija koja treba da štiti ustav, nedjelovanjem u pravcu ispravljanja prakse, onda kada je takva neopravdana i u opreci sa ustavnim tekstom, zapravo djeluje porozno na postojanost ustavnopravnog sustava na kojem i sama počiva. Nekonstitutivni nemaju izgleda, jer se (ne)dvosmisleno hini ustavnopravna uobičajenost, koja nema ustavnopravni temelj, a na njihovu štetu.

Neshvatljivo je i nedopustivo da se Ustavni sud BiH, koji se pozicionira kao neovisno sudbeno tijelo u odnosu na zakonodavnu, izvršnu i sudbenu vlast, namjerno uspostavlja podudarno političkim institucijama u kojima prevladava etnički pletus, utoliko više što se niti ustavom ne propisuje etnička zastupljenost u Ustavnom sudu. Jasno je da bi se pokušajem otklanjanja diskriminacije Nekonstitutivnih pojačao tani etnički nervozitet, koji je ionako već dovoljno izražen. No, jednako tako je jasno da se otklanjanju diskriminacije Nekonstitutivnih mora pristupiti, posebice jer ne postoje ustavne norme na kojima se temelji diskriminatorno postupanje u praksi spram istih. Time se ne bi radilo o ukidanju prava konstitutivnim narodima, nego o ukidanju diskriminacije spram Nekonstitutivnih, koja, barem kada je u pitanju Ustavni sud BiH, nema ustavnopravni temelj.

POSljedICE ETNIČKE DISKRIMINACIJE

Franjo Šarčević

Neravnopravnost konstitutivnih

Današnje stanje u BiH možemo razumjeti samo u kontekstu nekih historijskih procesa koji su im predhodili. BiH u pravom smislu je prvi put konstituisana kao država na Prvom i Drugom zasjedanju Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja BiH (ZAVNOBiH) 1943-1944. godine. Tu državnost unijela je u Jugoslaviju, te u tim istim granicama danas postoji kao formalno nezavisna i suverena država. Ali i prije ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a, možemo, naravno, govoriti o jednoj kulturno-historijskoj i narodnosnoj cjelini i imenovati istu Bosnom i Hercegovinom – uostalom, ZAVNOBiH-ska BiH i nastala je na tim temeljima.

Ovo su općepoznate historijske činjenice, no nisam slučajno započeo s njima. Antifašistička borba i odluke ZAVNOBiH-a jesu onaj presudni i temeljni događaj kojim je BiH definisana kao država ravnopravnih građana, naroda i narodnosti, BiH koja „nije ni srpska ni hrvatska ni muslimanska nego i srpska i hrvatska i muslimanska“, BiH u kojoj se jamči „ravnopravnost Srba, Muslimana i Hrvata, BiH koja je njihova zajednička i nedjeljiva domovina“. U određenom smislu možemo reći da ovo ZAVNOBiH-sko definisanje BiH predstavlja prvi formalni čin određivanja i priznavanja konstitutivnosti naroda u BiH.

Do posljednjeg rata BiH je postojala kao zajednica koju se, uz određene manje devijacije koje su neminovne, s pravom percipiralo kao primjer zajedništva i izmije-

šanosti naroda, ona je važila i kao paradigma multietničke države u kojoj se svim nacionalnim/etničkim skupinama koje u bitnom „konstituiraju“ tu državu, te svim građanima, priznaje i omogućuje jednakopravnost u svakom dijelu države. Srpski, hrvatski i bošnjački narod imaju jednako „historijsko utemeljenje“ u BiH i – bez obzira na aktualna demografska stanja u određenim fazama povijesti – BiH „pripada“ svakom od njih jednako, a nikome ekskluzivno. Ponajveća vrijednost ZAVNOBiH-a i njegovih odluka jest u uviđanju te činjenice, njezinom uvažavanju i na osnovu nje konstituisanju suštine bh. države.

Kao takva, na mapi etničke zastupljenosti svakog od njenih triju „temeljnih“ naroda izgledajući poput „tigrove kože“, BiH je doživjela rat 1992-1995. Etničkim sukobima, podjelama i etničkim čišćenjima, u velikoj mjeri je u većem dijelu BiH ipak uništena tradicija koegzistencije nacionalnih zajednica, pa se bh. društvo od jednog multietničkog transformisalo u tri jednoetnička društva, koja ne samo da funkcioniraju po tom jednoetničkom obrascu transgeografski, već je i sama država iznutra podijeljena itekako osjetljivom ali neformalnom crtom podjele na etnički obilježene teritorije koje određena etnija naziva „svojima“, a druga ih također percipira kao „tuda“.

Od dviju ostvarenih paradržavnih tvorevina tokom rata i jedne koja je bila „u pripremi“, iz rata je izašla jedna, Republika Srpska, a ostatak je udružen u bošnjačko-hrvatsku federaciju. Sama ta činjenica jest udar na ideju ZAVNOBiH-ske BiH i njezino ZAVNOBiH-sko određenje, jer je takvom podjelom BiH prestala zapra-

vo postojati kao država ravnopravnih naroda u svakom svom dijelu. RS je de facto srpski etnički teritorij, država u državi koja funkcioniše kao nacionalna država srpskog naroda u BiH, dok je Federacija BiH hrvatsko-bošnjački teritorij koji je, de facto, unutar sebe podijeljen na „hrvatske“ i „bošnjačke“ teritorije.

Prvi konkretniji formalno-pravni i politički korak u pokušaju da se prevlada, takvim dejtonskim konstituisanjem države napravljena, etnička podjela BiH i „zagarantovana“ neravnopravnost konstitutivnih naroda u BiH, bila je odluka Ustavnog suda BiH iz 2000. godine o konstitutivnosti Srba, Bošnjaka i Hrvata na teritoriji cijele BiH. Ali uprkos toj i kasnijim odlukama različitih sudskih instanci, i formalna neravnopravnost se još uvijek ogleda u mnogim aspektima. Navedimo jedan primjer: pri izboru članova tročlanog Predsjedništva BiH (što je opet diskriminatorno prema nekonstitutivnima u BiH!), srpski član Predsjedništva dolazi iz RS-a i bira se samo na teritoriji RS-a, a analogno vrijedi za hrvatskog i bošnjačkog člana tog kolektivnog državnog tijela. Na taj način, Srbin iz FBiH te Bošnjak ili Hrvat iz RS-a nisu u mogućnosti da budu birani niti da biraju člana Predsjedništva iz reda „pripadajućeg“ naroda. Pored ovih političkih i formalnih dekonstituirajućih faktora, mnogo je izraženija diskriminacija „na terenu“. Iz prethodno izrečenog jasno je da u ovako „multijednoetnički“ sastavljenoj BiH, pojedini narod nije jednakopravan drugome na teritorijima koje nisu „njegove“ i nema jednaku mogućnost za kulturno i ino izražavanje svog nacionalnog *entiteta*. Diskriminacija na etničkoj osnovi postala je jedan od tužnih simbola postdejtonske BiH i njoj su izloženi pripadnici,

na određenoj teritoriji „manjinskih“, etničkih skupina.

Uprkos svim formalnim zakonskim odredbama, Hrvati i Bošnjaci izloženi su diskriminaciji u RS-u, dok isto doživljavaju Srbi u „hrvatskim“ i „bošnjačkim“ dijelovima FBiH. Unutar Federacije, tamo gdje su dominantniji (kao npr. u Prozoru ili Stocu) Hrvati dovode Bošnjake u neravnopravan položaj i nastoje ih baciti na marginu, dok tamo gdje su Bošnjaci dominantni (kao npr. u Bugojnu) jest vidljivo dovođenje Hrvata u neravnopravan položaj. Ponegdje je ta praksa diskriminacije na određen način i formalizovana.

Gdje je izlaz iz ove diskriminatorne prakse? Možda u ugledanju na model distrikta Brčko, koji barem u nekim temeljnim aspektima odgovara poželjnoj slici BiH. Međutim, ako već nije sasvim prekasno za to, vrijedi insistirati na povratku, čime bi BiH opet po svojoj unutrašnjoj etničkoj konstituciji bila nalik onoj kakva je posljednjim ratom i Dejtonskim sporazumom te postratnim i postdejtonskim posljedicama prestala da postoji.

Nikola Kuridža

Ignorisanje civilnih žrtava rata kao direktna diskriminacija živih građana i građanki

Nije neophodno na ovom mjestu naglašavati kolika je važnost suočavanja sa prošlošću u post-konfliktnim područjima, koliki je značaj prihvatanja činjenice da je neko iz tvog grada ubijao druge sugrađane i sugrađanke iz potpuno trivijalnih razloga, nacionalne i religijske pripadnosti. Ponekad samo pretpostavljene.

Poseban slučaj diskriminacije detektovan je u Prijedoru, gradu u sjeverozapadnom dijelu Bosne i Hercegovine. Više od 3 000 hiljade građana i građanki toga grada su ubijeni_e ili se još uvijek vode kao nestali_e, među kojima je i stotinu i dvoje djece. Posebna specifičnost ovog grada bilo je egzistiranje naj-surovijih oblika koncentracionih logora. Strašan teret za jedan mali provincijski grad jeste i činjenica da su svi religijski objekti Islamske i Katoličke zajednice srušeni u prvoj polovini posljednje dekade 20. vijeka.

Potpuno je jasno da su procesi suočavanja sa prošlošću, rekonsolidacije i na kraju dostojanstvene memorijalizacije često mučni za one koji su žrtve manipulacije iz različitih izvora, no oni se moraju desiti. Možda će zvučati patetično, ali zbog bolje budućnosti, ili bilo kakve budućnosti.

Na direktnu diskriminaciju po ovom osnovu u Prijedoru nailazimo

2012. godine kada se udruženjima, koja su legalno prijavila obilježavanje dvadesete godišnjice od genocida u Prijedoru, zabranjuje održavanje događaja u planiranoj strukturi i kapacitetu bez jasnog obrazloženja. U dokumentu je naveden bezbjedonosni rizik kao osnova odluke. Posebno je interesantno da je 31. maja 2013. godine slična manifestacija protekla bez ikakvih sigurnosnih problema.

Gradonačelnik Prijedora, dobitnik nekoliko nagrada za promociju ljudskih prava i ekonomski procvat grada kojim neumoljivo vlada, Marko Pavić je opetovano naglašavao kako je Prijedor grad okrenut budućnosti i da nema potrebe da se bude zli duhovi prošlosti. Gospodinu Paviću je sasvim izvjesno logički aparat zakazao od ogromnog uspjeha njegovog feuda te nije shvatio da se ništa, pa ni takav bosanski „ekonomski tigar“ ne može graditi na trulim temeljima negiranja prava građana i građanki da se sjećaju svojih, mojih, naših ubijenih.

Represija se nastavila, organizatori su pozivani na informativne razgovore u stanici javne bezbjednosti, i to noću. Nije trebalo dugo čekati na sljedeću zabranu, već krajem 2012. godine protestna šetnja povodom dana ljudskih prava 10. decembra je takode zabranjena. Važno je naglasiti da je protestna šetnja planirana kao artikulisanje problema sa ljudskim pravom na sjećanje u Potkozariju. Ovoga puta je sedam građana i građanki ipak prošetalo planiranom putanjom simbolično noseći traku preko usta.

Dana 31. maja 1992. godine lokalne vlasti u Prijedoru su naredile da svo stanovništvo nesrpske nacio-

nalnosti pri izlasku iz privatnih stambenih objekata oko nadlaktice nosi bijelu traku kao znak prepoznavanja. Takođe je naređeno izlaganje bijelih tkanina na prozorima. Ovakav oblik direktne stigmatizacije se na kraju 20. vijeka po prvi put događa u Prijedoru nakon Holokausta.

Inicijativa građana i građanki BiH je organizovala obilježavanje ovog dana dvadeset i jednu godinu kasnije. Šetnja glavnom ulicom grada na Sani je takođe zabranjena odlukom gradonačelnika koji očigledno ima nezadrživu potrebu da kontroliše sve u Prijedoru, no okupljanje na centralnom trgu je ipak dozvoljeno. Kao i obilježavanje stradanja žena i djevojčica nekoliko dana prije toga. I šetnja i skup su održani jer su se građani i građanke složili_e da im niko ne može uskratiti pravo da prolaže ulicom kojom su decenijama ranije prolazili_e. Uslijedili su krajnje degutantni komentari gradonačelnika kako je u Prijedoru održano slavlje i gay pride, vjerovatno aludirajući na seksualnu orijentaciju nekoga od organizatora_ica ili učesnika_ica. Gradonačelnik jednog proevropskog grada, kako svome posjedu voli tepati, sigurno ne bi sebi dozvolio slične ispade.

Kroz najaktualnija događanja u Prijedoru potpuno se jasno može mapirati diskriminacija stanovnika i stanovnica ovoga grada koji_e nisu Srbi i Srпкиnje. Ukoliko zabranite sjećanje, što samo po sebi jeste logički paradoks, direktno diskriminišete porodice žrtava i uvećavate njihovu bol. Samim zabranjivanjem evidentna je indirektna glorifikacija etničkog čišćenja u Prijedoru koja kao takva pogađa svako racionalno i emotivno inteligentno biće. Neophodno je nadati se da će u najskori-

joj budućnosti svi posjetioci i posjetiteljke Prijedora i njegovi_e stalni_e stanovnici i stanovnice biti u mogućnosti odati počast nevino stradalim građanima i građankama ovog grada pred dostojanstvenim spomenicima koji će nas podsjećati na zločine kako ih nikada i niko ne bi ponovio. To svakako već mogu učiniti za srpske vojnike na nekoliko lokacija u gradu. Diskriminacija u Prijedoru dobija novi, dublji, zloslutniji oblik. Legitimno je postaviti pitanje da li je iznad opisana diskriminacija samo nastavak etničkog čišćenja i koje su njene direktne posljedice. Možemo li krenuti dalje u istinski svijetlu budućnost bez prethodnog suočavanja sa ne tako dalekom prošlošću? Pravo na sjećanje je ljudsko pravo.

Arijana Aganović

Religijsko obrazovanje i diskriminacija

Poistovjećivanje religijske i etničke pripadnosti je svakodnevna pojava bh. društva, tako da pitanje vjeronauka u državnim školama i njegovo povezivanje sa pitanjem diskriminacije na osnovu etničke pripadnosti predstavlja osnovu za pitanje koliko religijsko obrazovanje (konfesionalno ili nekonfesionalno) može utjecati na izgradnju pravičnijeg bh. društva.

Pokušaj uvođenja nekonfesionalnog religijskog obrazovanja, s ciljem poticanja razumijevanja među učenicima i njihovom boljem upoznavanju tradicija i religija pripadnika i pripadnica drugih religijskih skupina, u obrazovni sistem u BiH je jedan u nizu neuspjeha reformisanja bh. obrazovnog sistema. Danas postoje različiti predmeti koji se bave pitanjem religije, ali ne postoji sistematski pristup rješavanju problema izučavanja religija u obrazovnom sistemu u BiH.

Kako bismo vidjeli na koji način nekonfesionalno religijsko obrazovanje može utjecati na društvenu koheziju možemo se osvrnuti na prakse koje dolaze iz različitih evropskih zemalja, kao što je primjer partnerskog modela između države i religijskih zajednica u Engleskoj i Walesu. Ovaj model, na primjer, dao je veliki doprinos integraciji u društvu obraćajući pažnju na religije i običaje koje postoje u Engleskoj. Također, različiti međunarodni dokumenti koji štite ljudska prava posvećuju

posebnu pažnju religiji i religijskim slobodama, te omogućavaju izučavanje religija u obrazovnim sistemima, ali zahtijevaju i poštivanje prava na različitost.

BiH je suočena sa fragmentacijom u različitim segmentima, etničkom i religijskom raznolikošću te administrativnim podjelama nadležnosti na različitim nivoima vlasti, a među svim ovim podjelama našlo se i obrazovanje kao posebno osjetljivo područje, koje sve više komplikuje pitanje demokratskog napretka bh. društva. Kada govorimo o BiH uzimamo u obzir njen kulturni i historijski identitet, post-konfliktnu situaciju i postojanje različitih religija i tradicija, onih dominantnih, ali i onih manjih vjerskih zajednica o kojima se u školama zapravo i ne uči.

Pravo na obrazovanje je jedno od osnovnih ljudskih prava i predstavlja značajno pitanje za razvoj društva. Ovo pravo je ustanovljeno mnogim međunarodnim ugovorima, deklaracijama i konvencijama. Imajući u vidu podijeljeni obrazovni sistem u BiH, mnogobrojne nadležnosti i ministarstva te postojanje nacionalne grupe predmeta, pitanje religijskog obrazovanja postaje još komplikovanije. Uvođenje vjeronauka u škole bio je dio procesa desekularizacije tokom devedesetih godina 20. vijeka, kada su religija i religijske zajednice počele utjecati na sve veće podjele među tri naroda, tj. etnije u BiH: Bošnjake, Hrvate i Srbe. Dejtonski mirovni sporazum je podijelio BiH na dva entiteta i unutar jednog entiteta na deset kantona, od kojih svaki ima nadležnost nad obrazovanjem, što govori o komplikovanosti i neusaglašenosti po pitanju obrazovne politike. Upravo jedan od problema, povezan sa fra-

gmentarnošću obrazovnog sistema u BiH, jeste nedostatak koordinacije između ovih ministarstva.

Pitanje religijskog obrazovanja, tj. vjeronauka u Kantonu Sarajevu postalo je kontraverzno kada je tokom prve godine svog mandata (2011), tadašnji ministar Obrazovanja i nauke, Emir Suljagić, donio odluku o ukidanju ulaska ocjene iz vjeronauka u opći prosjek učenika i učenica, što je izazvalo jake reakcije u javnosti. Cilj ovog čina, prema izjavama ministra, bio je ukidanje diskriminacije među učenicima koji ne pohađaju vjeronauk u Kantonu Sarajevo, a ne ukidanje vjeronauka. Prema ovome, učenici nisu jednaki pred zakonom, jer ocjene onih učenika koji pohađaju vjeronauk ulaze u opći prosjek učenika, što stvara deprivilegovan odnos onih učenika koji ne pohađaju te samim tim ukidaju iste mogućnosti za sve učenike prilikom upisa u srednje škole i na fakultete. „Pravo na jednakost“ nije prihvaćeno isto i od strane vjerskih poglavara, a naročito od strane poglavara Islamske zajednice koji je izazvao niz negativnih reakcija na ovu odluku, te čak pozivao na „sarajevsko ljeto“, aludirajući na „arapsko proljeće“, i priču povezao sa stradanjima Bošnjaka u ratu, a naročito u Srebrenici. Nakon mnogih rasprava o vjeronauku, ministar je odlučio da se u škole uvede novi predmet koji će predstavljati alternativu vjeronauku. Ocjene iz novog predmeta bi bile uključene u opći uspjeh učenika te be doprinjeo ukidanju nejednakog položaja učenika koji ne pohađaju časove vjeronauka. Nakon niza prijetnji i diskusija ministar je podnio ostavku.

Religijsko obrazovanje bi trebalo doprinjeti inkluziji u društvu tako

što će pomoći učenicima da uče o svojim vršnjacima koji dolaze iz različitih religijskih i etničkih skupina, ili o onima koji se ne identificiraju ni sa jednom. BiH je društvo u kojem četiri dominantne vjerske zajednice i tradicije predstavljaju bitan dio kulturnog i historijskog identiteta i gdje je religija jedno od najčešćih sredstava etničkog identificiranja. Jevreji nisu prepoznati kao jedan od konstitutivnih naroda te se po automatizmu smještaju u grupu Ostalih, zajedno sa drugim nacionalnim manjinama i građanima i građankama koji se etnički ne identificiraju. Dešavanja iz perioda 1992-1995. godine su pokazala da su religija i jezik bila presudna sredstva identifikacije, što se i danas u mnogim situacijama, kako u privatnom tako i javnom životu, skoro pa svakodnevno koristi, ili tačnije, zloupotrebljava.

Konfesionalno religijsko obrazovanje ne omogućava manjinskim vjerskim zajednicama da izvode časove vjeronauka, te većinske vjerske zajednice imaju povlašten položaj, a većinske vjerske zajednice predstavljaju ujedno i konstituivne narode, koji se, prema Ustavu BiH, postavljaju iznad *ostalih* građana i građanki. Ovaj povlašten odnos se očituje u privilegijama koje imaju od države (penziono i zdravstveno osiguranje i plate za vjeroučitelje). Prema Okvirnom zakonu o osnovnom i srednjem obrazovanju i Zakonu o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u BiH, vjerske zajednice mogu izvoditi vjersku nastavu, imenovati nastavnike, sastavljati plan i program te pisati udžbenike, a za plate vjeroučitelja zadužena je država. Tokom 2000. godine počela je diskusija oko uvođenja nekonfesionalnog predmeta *Kultura religija* koji bi, najjednostavnije rečeno,

imao za cilj ukidanje diskriminacije u obrazovanju, uvođenjem religijske raznolikosti i na taj način podsticanjem inkluzivnosti u školama. Ovakav predmet bi trebao da uključi i manjinske vjerske zajednice, ali i djecu koja dolaze iz porodica koje se ne identifikuju ni sa jednom vjerskom zajednicom, tj. ateističkih i agnostičkih svjetonazora. Ukidanje diskriminacije, tj. različitog tretiranja različitih grupa koje nemaju jednake mogućnosti u društvu, treba biti sastavni dio obrazovnog sistema, a pitanje religijske i etničke pripadnosti je jedno od najvažnijih, a ujedno i najosjetljivijih pitanja u BiH. Ono što je važno jeste uspostavljanje efikasnog sistema kojim će biti zadovoljni i učenici, roditelji, vjerske zajednice te državne institucije.

Amar Numanović

Dvije škole pod jednim krovom: podijeljeno školstvo – jedinstvena segregacija

Sredinom juna tekuće godine, medijima je odjeknula vijest o drugostepenoj presudi Kantonalnog suda Hercegovačko-neretvanskog kantona kojom se odbacuje prvostepena presuda Općinskog suda u Mostaru u slučaju podnošenja kolektivne tužbe na osnovu Zakona o zabrani diskriminacije, člana 17 (Kolektivna tužba za zaštitu od diskriminacije), od strane Udruženja Vaša prava BiH, a u vezi sa praksama segregacije učenika/ca u obrazovanju, poznatim kao „dvije škole pod jednim krovom“. Naime, Općinski sud je u Mostaru 27. aprila 2012. godine ovakav model proglasio diskriminatorskim, presudivši u korist podnosioca žalbe te nalažući tuženima preuzimanje odgovarajućih koraka kako bi se do, tada predviđenog, 1. septembra 2012. godine, *ustanovile jedinstvene integrisane multikulturalne obrazovne ustanove*. Nakon žalbenog postupka, Kantonalni sud Hercegovačko-neretvanskog kantona u potpunosti je odbacio prvostepenu presudu, karakterizirajući, između ostalog, pitanje problema ovog fenomena kao političko pitanje koje nadilazi okvire i ingerencije pravosuđa. Intenzivne pravne i druge rasprave iz proteklih godinu dana, time su dobile svoj, vjerovatno neočekivani, epilog.

Koncept „dviju škola pod jed-

nim krovom", prvobitno zamišljen kao privremeni organizacijski model, imao je za cilj unaprijediti uvjete reintegracije povratnika kroz osiguranje adekvatnih materijalnih uslova kao i osiguranje pohađanja nastave na maternjem jeziku, prema pripadajućem etnonacionalnom nastavnom planu i programu, za njihovu djecu. Radi se o *projektu* specifičnom za FBiH, realiziranom u općinama pogođenim ratnim sukobima između bošnjačkog i hrvatskog naroda, gdje je u postratnom periodu bilo neophodno izgraditi suživot, toleranciju i povjerenje. Međutim, za više od deset godina svoga postojanja, ovaj je koncept ukazao na svoju distopijsku narav: umjesto mehanizmom integracije, postao je mehanizmom segregacije, mehanizmom ustanovljavanja zastrašujućeg oblika apartheida.

Segregirano obrazovanje ne treba razumijevati jedino na nivou postojanja različitih nastavnih planova i programa – radi se o doslovnoj fizičkoj razdvojenosti učenika/ca koji nerijetko ne dijele niti zajednički ulaz u školsku zgradu, ne druže se i ne razgovaraju međusobno na odmorima. Katkada je školsko dvorište podijeljeno ogradama (poznati primjer Travnika, gdje je dvorište podijeljeno željeznom armaturom), učenici/ce su uglavnom razvrstani u različite smjene (između kojih, uobičajeno, postoji izvjesna vremenska pauza, koja za funkciju ima smanjenje mogućnosti susreta djece različitih etničkih skupina). Takvo što posebno je očito na primjerima onih škola gdje se takve razlike manifestiraju i na samu vanjštinu zgrade, gdje dio zgrade biva renoviran, dok drugi ostaje u devastiranom stanju – kao što je to dugo vremena bio slučaj sa fasadom škole u Travniku.

Škole, odgajateljice etnonacionalizma

Ovakav model osim što iznevjerava samu suštinu obrazovanja – obrazovanja kao *mjesta susreta*, socijalizacije i integracije – ujedno predstavlja i vjerovatno najperfidniji oblik segregacijskih politika etnonacionalizma kojima su stvoreni uvjeti sustavnog otuđenja od *drugoga* te kanalanog i stukturiranog podučavanja nacionalizmu. Krajnji rezultat takvog uređenja vjerovatno predstavlja *odgajanje* nacionalnih fundamentalista koji ne poznaju, pa čak i preziru, ono drugačije. Uzmemo li u obzir da bi edukacija kao proces emancipacije i prosvjećivanja trebala predstavljati dijalog različitosti, dozvoljavanje i stvaranje pluraliteta ideja kojim bi se omogućilo kritičko rasuđivanje, onda je jasno da „dvije škole pod jednim krovom“ predstavljaju negaciju takve ideje, odnosno da funkcioniraju kao mehanizam isključivanja i etničke diskriminacije. Pokušajmo zamisliti, primjera radi, učenika/cu hrvatske nacionalnosti u bošnjačkom dijelu škole koji prati nastavu po bh. nastavnom planu i programu – ili obrnuto.

Međutim, etnonacionalna segregacija, odnosno etničko isključivanje, ne pogađa jedino učenike/ce. Dobar primjer jeste slučaj otpuštanja učiteljice Alme Fazlić iz 2003. godine. Naime, ova učiteljica je privremeno bila zaposlena u školi koja je radila po hrvatskom nastavnom planu i programu (Špionica), ali je nakon reakcije Hrvatske udruge roditelja iz Srednje Špionice posao izgubila upravo na osnovu etničke pripadnosti, odnosno jezika kojim govori. Roditelji su smatrali da učiteljica bošnjakinja ne može na adekvatan način podučavati njihovu djecu

jer ugrožava specifične etničke/kulturne aspekte jednonacionalnog, „čistog“, obrazovanja. Postoji još nekoliko sličnih primjera i upravo nas oni upozoravaju da fenomen „dvije škole pod jednim krovom“ nadilazi političke i formalne okvire i kao takav predstavlja izrazito kompleksan društveni problem. Činjenica da su roditelji postali *agensima* očuvanja i reprodukcije ovog koncepta ukazuje na uspješnu naturalizaciju segregacijskih politika koje nije moguće rješavati isključivo na političkom i/ili administrativnom planu.

Položaj Ostalih u dvoetničkom obrazovanju

Postojeće debate o problemu fenomena „dvije škole pod jednim krovom“ uglavnom izostavljaju promišljanje položaja tzv. Ostalih u dvoetničkim obrazovnim strukturama. U čistim jednonacionalnim programima jednog od konstitutivnih naroda, etničke manjine u potpunosti su nevidljive, lišene svojega glasa, odnosno, drugim riječima, nalaze se na istinskoj margini. U kontekstu retorike i argumentativne logike koja se primjenjuje u afirmaciji dvoetničkog modela obrazovanja, nemoguće je a ne zapitati se kakva prava polažu etničke manjine, pa čak i pripadnici konstitutivnih naroda koji su u manjini, na svoj jezik, historiju i kulturno naslijeđe. U dvoetničkim školama, poznatim kao „dvije škole pod jednim krovom“, djeca srpske etničke pripadnosti u tom su smislu potpuno obespravljena. Na istom tragu moguće je promišljati i probleme sa kojima se susreću djeca iz multietničkih brakova/porodica.

Jedna škola pod jednim krovom: problem monoetničkog obrazovanja

Međutim, sama je kritika ovoga koncepta uglavnom jednostrana i zanemaruje pojedine dimenzije problema bh. obrazovanja u nacionalnim društvenim i političkim konstelacijama. Tako, Ugo Vlaisavljević u svoja dva članka u Nezavisnim novinama otvara pitanje jednonacionalnih škola: nije li situacija gora u školama s jednonacionalnim modelom od onih sa modelom „dvije škole pod jednim krovom“? Mada ne afirmira koncept „dviju škola pod jednim krovom“, Vlaisavljević u ovim člancima izražava skepsu prema njegovoj jednostranoj kritici koja zanemaruje mogućnost diskriminacije u jednoobraznim školskim uređenjima („jedna škola pod jednim krovom“) te zaključuje da u čistim etničkim sredinama ne postoji mogućnost ostvarivanja reforme obrazovanja u vidu ustanovljavanja integriranih multikulturnih škola.

Univerzalne vrijednosti obrazovanja: nužnost deetniziranja obrazovnog sistema

„Dvije škole pod jednim krovom“ naslijeđe su nacionalističkih ideologija s početka devedesetih godina. Nakon ratnih dešavanja 1992-1995. bh. društvo ostalo je duboko podijeljeno, a nacionalističke politike su sukobe premjestile na institucionalnu razinu. Obrazovanje se profiliralo prema etnonacionalnim matricama, učenike se prema nacionalnoj pripadnosti njihovih roditelja odvojilo jedne od drugih – sve u cilju *odgajanja* kulture konflikta, u cilju reproduciranja nacionalističkog sustava vrijednosti čiji će nositelji sutra upravo biti ovako obrazovani/e učenici/ce.

Želimo li se suprotstaviti nacionalističkim i politikama netrepeljivosti, fokus je zasigurno potrebno staviti na obrazovanje kao stub društva, kao proces odgajanja budućih građana/ki koji/e odgojeni/e po ovom modelu danas-sutra neće biti kadri/e kritički se odnositi prema postojećem etničkom i nacionalističkom državnom uređenju. Stoga, posljednja presuda Kantonalnog suda Hercegovačko-neretvanskog kantona koja na izvjestan način afirmira ovaj koncept, umjesto epiloga, treba postati novim povodom za dalje promišljanje fenomena „dvije škole pod jednim krovom“ i težnji stvaranja multikulturalnih, građanskih škola sa univerzalističkim a ne partikularnim pristupom ideji i svrsi edukacije.

Amar Numanović

Pasivna segregacija u bosansko-hercegovačkim bibliotekama: da li su biblioteke u Bosni i Hercegovini istinsko mjesto susreta?

Postojeće debate o položaju etničkih manjina u BiH, te o položaju pripadnika konstitutivnih naroda koji su u određenim općinama u manjini, vrlo često izostavljaju ili nedovoljno uključuju pitanje edukacije i pristupa znanju za navedene skupine. Osim, vjerovatno suštinskih, pitanja problema segregacije i diskriminacije u školama („dvije škole pod jednim krovom“, „jedna škola pod jednim krovom“), nedovoljne uključenosti, pa čak i neadekvatne vidljivosti, etničkih manjina u obrazovnim procesima, te pitanja nacionalne „obojenosti“ i pristrasnosti udžbenika za osnovno i srednje obrazovanje, potrebno je postaviti i pitanje o ulozi i funkcijama biblioteka, sa jedne strane, te iznevjeravanju istih, sa druge strane, kada je riječ o inkluziji etničkih manjina u kulturni, društveni i znanstveni život određene zajednice.

Biblioteke, kao baštinske i informacijske institucije, predstavljaju – odnosno, trebale bi predstavljati – integrativnu silu društva, mjesto susreta i komunikacije različitosti. Nažalost, u postratnom i tranzicijskom bh. kontekstu, takva je uloga nerijetko zanemarena a ne izostaju ni primjeri instrumentaliziranja

biblioteka u svrhu etnonacionalne propagande ili segregacije.

Biblioteke na udaru etnonacionalnih politika

Tijekom i nakon ratnih dešavanja s početka devedesetih godina, biblioteke, kao i druge kulturne institucije, u ratom pogođenim državama bivše Jugoslavije nerijetko su bivale na udaru etnonacionalnih politika. Na širem ideološkom planu, trebalo je takve politike involvirati u sve sfere kulturnog i društvenog života, a obrazovne i baštinske institucije bile su (i ostale) od posebnog značaja. Prema nekim od nalaza, koje između ostalog zastupa i hrvatski univerzitetski profesor Ante Lešaja, u susjednoj je Hrvatskoj početkom devedesetih zbog nepodobnosti uništeno skoro tri miliona knjiga. Iako podaci o ovoj cifri nisu u potpunosti provjerljivi, neosporno je da je do sistematskog čišćenja dolazilo: uništavane su knjige na cirilici, ekavici, knjige srpskih autora. Ovakav se *knjigocid* – kako ga karakterizira profesor Lešaja – u nešto drugačijoj formi i obimu javljao i u BiH, tijekom rata ali i godinama nakon toga. Osim sistematskog spaljivanja i uništavanja biblioteka i kulturnog naslijeđa u periodu 92 – 95, postoje indicije da je do „čišćenja“ bibliotečkih fondova na osnovu etničkog ključa dolazilo i nešto kasnije, u općinama gdje i danas traje međuetnička podijeljenost i/ili netrpeljivost. U tom smislu, simptomatični su napisi i informacije koje su se 2005. godine pojavile u bh. medijima o navodnom otpisivanju oko hiljadu naslova hrvatskih autora/ica u bugojanskoj Gradskoj biblioteci. Iako je ova vijest zvanično demantirana od strane uprave biblioteke, građani i građanke nastavili su upozoravati na *knjigocid* koji se de-

sio i o kome su, u izvjesnom smislu, postojali materijalni dokazi. Radi se, zapravo, o jed(i)nom medijski popraćenom slučaju u nizu drugih, koji ostaju na razini *javne tajne*. Bilo kako bilo, segregacijske prakse u pojedinim bibliotekama u BiH – jednako kao i u dijelu osnovnih i srednjih škola – ukazuju na njihov značaj i funkciju u reprodukciji etnonacionalnih narativa i ideologija.

Pasivna segregacija: eksces ili praksa? Etničke manjine u bh. bibliotekama

Odmaknemo li se od ovih, donekle ekscesivnih, primjera koji ukazuju na nezanemarivu mogućnost aktivne uloge biblioteka u proizvodnji segregacije, mnogobrojniji su, pa čak i više zabrinjavajući primjeri *pasivne segregacije* (pristanka na segregaciju) kada su posrijedi fond i programi namijenjeni etničkim manjinama. Takvo je, svjesno ili nesvjesno, *isključivanje* manjina zabrinjavajuće upravo iz razloga što je o njemu nemoguće govoriti kao o ekscesu – radi se o sveprisutnoj i, uvjetno rečeno, prećutno prihvaćenoj / prihvatljivoj praksi. Moguće je postaviti legitimno pitanje: zbog čega u onim općinama gdje Kinezi žive i rade u značajnom broju (primjera radi, Općina Novi Grad u Sarajevu) i kao takvi predstavljaju dio zajednice, javne biblioteke nemaju razrađene programe koji bi odgovarali njihovim informacijskim i kulturnim potrebama? Spekter problema rasprostire se od nepostojanja samog knjižnog fonda na odgovarajućem pismu i jeziku, pa sve do nepostojanja organiziranih kulturnih događaja koji bi ovu skupinu uključili u život zajednice, ali i *vice versa*, domicijelno stanovništvo upoznali sa kulturnom različitosti

etničkih skupina sa kojima su u su-
životu. Na ovaj problem upozorila je
još 2008. godine bibliotekarka Maja
Kaljanac, insistirajući da se od kon-
cepta multikulturalizma (supostoja-
nja kultura na istom prostoru, „jedni
pored drugih“) moramo kretati ka
konceptu interkulturalizma (inte-
raktivnom odnosu među kulturama,
„jedni sa drugima“). Nažalost, od
2008. godine ništa se nije promijeni-
lo. Iako ne možemo govoriti o *aktiv-
noj proizvodnji segregacije*, može-
mo govoriti o *pasivnom pristajanju
na segregaciju*, odnosno o njenom,
uvjetno rečeno, *pasivnom reprodu-
ciranju*.

Govorimo li o najvećoj (naj-
mnogoljudnijoj) etničkoj manjini u
BiH, Romima, ponovno je moguće
konstatirati nezadovoljavajuću ra-
zinu uključenosti kada su posrijedi
pristup znanju i očuvanje kulturnog
naslijeđa. Još uvijek ne postoji sen-
zibiliziranost prema potrebama ove,
kao i drugih etničkih manjina, na što
ukazuje vrlo niska stopa uključenosti
literature i drugih bibliotečkih mate-
rijala na romskom jeziku. Naravno, u
oba navedena primjera ne smije se
previdjeti problem izdavaštva, odno-
sno produkcije publikacija na rom-
skom jeziku, no kraća analiza putem
COBISS-a (*Kooperativni online
bibliografski sistem i servisi*) po-
kazat će nam da i postojeća izdanja
na romskom jeziku nisu uključena u
mjeri koju s pravom treba očekivati.
Naime, *Bosansko-romski i romsko-
bosanski rječnik* autorice Hedine
Tahirović Sijerčić, uvršten je u zbirke
svega 13 bh. biblioteka od ukupno 51
dostupne na COBISS-u. *Romski sa
izgovorom: preko 4000 reči i izraza*
koga je priredio Bajram Haliti dostu-
pan je jedino u Narodnoj i univerzi-
tetskoj biblioteci RS-a, dok je pozna-
ta *Romani angluni alfabeti: prva*

romska početnica (Ragib Seferović,
Sandra Rajković) dostupna tek u 6
biblioteka. Mada se ovi rezultati ne
trebaju prihvatiti nekritički i jedno-
strano, prevashodno zbog činjenice
da COBISS ne objedinjuje kataloge
svih biblioteka u BiH, te da katalozi
pojedinih biblioteka nisu u cjelosti
dostupni putem ovog sistema, ipak
je moguće konstatirati nebrigu nad-
ležnih za kreiranje nabavnih politi-
ka te uprava biblioteka – koje imaju
osmisliti potrebne programe – pre-
ma potrebama i poziciji nekonstitu-
tivnih naroda, odnosno etničkih ma-
njina, sudjelujući time u održavanju
postojećeg *statusa quo*.

Ka interkulturalizmu – biblioteke kao agensi društvenih promjena!

Moguće je navesti mnoge druge
primjere, odnosno probleme, slič-
nog karaktera vezane upravo za pita-
nje (omogućavanja) učešća etničkih
manjina u kulturnom i znanstvenom
životu zajednice, kao i za pitanje
očuvanja njihovog vlastitog identite-
ta. Biblioteke i obrazovne institucije
(prvenstveno osnovno i srednje ob-
razovanje) u BiH uglavnom ne poka-
zuju zadovoljavajuću razinu senzi-
biliziranosti prema etničkim manji-
nama, učestvujući tako u njihovom,
u ovome slučaju institucionalnom,
marginaliziranju. Biblioteke, stoga,
prevashodno moraju osvijestiti svo-
ju odgovornost, a potom se i aktivno
uključiti u promicanje i realizaciju –
u skladu sa mogućnostima – potreb-
nih aktivnosti / programa koji će biti
u funkciji *inkluzije* etničkih manjina
te stvaranja *interkulturalizma*, tran-
sformirajući tako trenutnu poziciju
*patiens*a (onih koji *pasivno pod-
nose*) u poziciju *agens*a društvenih
promjena.

Amar Numanović

Model troetničkog obrazovanja kao model ekskluzije: o problemima etničkih manjina u obrazovanju – primjer romske zajednice

Socijalizacija i socijalna inkluzija, dvije vrlo često zanemarivane funkcije obrazovanja, u bh. kontekstu predstavljaju marginalne teme, uglavnom izvan fokusa interesovanja ovdašnjih vlasti ali i – simptomatično – izvan diskursa nastavnog osoblja, pogotvno kada su posrijedi osnovno i srednje obrazovanje. U praksi, bh. obrazovanje popraćeno je nekim od drastičnijih vidova segregacije, prevashodno kroz podijeljeno obrazovanje, ali i kroz izostanak generalne senzibiliziranosti prema etničkim i kulturnim grupama koje su u određenoj obrazovnoj instituciji u manjini, čime se ustanovljavaju nesvjesni ili svjesni mehanizmi ekskluzije. Osim toga, bh. obrazovanje nedovoljno je osvijestilo svoju ulogu u očuvanju kulturne različitosti i pluraliteta etničkih identiteta. U tom smislu, integrativna društvena funkcija obrazovanja nikako ne smije postati asimilacijska, odnosno ne smije biti vođena asimilacijskim politikama. Mada dnevno-politički diskurs obiluje frazama i floskulama o jednakopravnosti etničkih manjina i zalaganju za poboljšanje njihovog položaja, u praksi izostaju konkretne akcije i mehanizmi koji bi takvu retoriku imali prevesti u djelo, odnosno zbilju. Vjerovatno najbolji primjer

jesu obrazovni problemi najbrojnije etničke manjine u BiH – Roma/kinja. Naime, bh. mediji kao i dio nevladinih organizacija duži niz godina upozorava na marginalizaciju Roma/kinja u BiH, a uzrok problema, između ostalog, moguće je tražiti i u sferi formalnog obrazovanja.

Romi/kinje bez obrazovanja ili obrazovanje bez Roma/kinja?

Prvi (i osnovni) problem koji je moguće identificirati jeste nezadovoljavajuća razina uključenosti romske djece u procese formalne izobrazbe, u osnovnom, srednjem i visokom obrazovanju. Tako, podaci iz oktobra 2012. godine, objavljeni na portalu *manjine.ba* a na osnovu *Revidiranog akcionog plana Bosne i Hercegovine o obrazovnim potrebama Roma*, govore da čak 23% romske djece nije bilo uključeno u osnovno obrazovanje za školsku 2011/2012. godinu, odnosno da preko 900 romske djece, iz ovih ili onih razloga, nije u mogućnosti formalno se obrazovati. Uzmemo li u obzir da *Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini* članom 16. propisuje obavezno osnovno obrazovanje za svu djecu, onda je moguće konstatirati da nadležne institucije ne ulažu dovoljne napore kako bi se ovaj Zakon dosljedno sprovodio. Naravno, ovaj je problem višedimenzionalan i nemoguće ga je sagledati izvan ekonomskih, kulturnih, pa i političkih okvira (sama činjenica da određeni dio romske djece nije evidentiran u matičnoj knjizi rođenih govori u prilog kompleksnosti problema).

U istoj školskoj godini, u srednje je škole, prema ovim podacima, upi-

sano svega 243 učenika što govori o drastičnom nesrazmjeru upisa u osnovne i upisa u srednje škole kada je riječ o romskoj djeci u BiH. Kada je riječ o visokom obrazovanju, predstavljene brojke su alarmirajuće: tek 17 Roma/kinja fakultetski se obrazuje, što na izvjestan način perpetuira postojeći položaj bh. romske zajednice, dok je ova zajednica prvog magistra nauka *dobila* tek 2011. godine uspješnom odbranom magistarskog rada Mehmeda Mujića.

Iako je broj Roma/kinja uključenih u obrazovanje u stalnom porastu – primjera radi, u odnosu na školsku 2010/2011, u školskoj 2011/2012. zabilježen je porast od oko 6% - postojeći progres daleko je od zadovoljavajućeg. Štaviše, nepostojanje adekvatnih mehanizama inkluzije Roma/kinja u obrazovanje, sa akcentom na osnovno obrazovanje, *predstavlja i proizvodi* diskriminaciju, odnosno stavljanje romske djece u neravno-pravan položaj u odnosu na djecu iz nekog od tzv. konstitutivnih naroda. Ipak, uključivanje romske djece u sistem formalnog obrazovanja, odnosno upisivanje u škole, nije samo po sebi dovoljno. Potrebno je ustanoviti niz strategija i mehanizama kojima bi se upisanu romsku djecu na adekvatan način integriralo u nastavne procese, podrazumijevajući senzibiliziranost prema kulturnim različitostima i njihovo uvažavanje, sa jedne strane, te senzibiliziranje i upoznavanje drugih učenika/ca sa romskom kulturom u cilju izgradnje razumijevanja, tolerancije i interkulturalizma.

Imperativ našeg vremena: obrazovanje otvoreno za sve!

Mada je u tekstu stavljen fokus na romsku zajednicu, kako zbog

toga što predstavlja najbrojniju etničku manjinu, tako i zbog specifičnog položaja i statusa u bh. društvu, na sličan način moguće je govoriti i o ostalim etničkim manjinama u BiH. Neophodno je suočiti se sa činjenicom da tripartni etnonacionalni sistem obrazovanja, osim što proizvodi i naturalizira podjele među učenicima/cama konstitutivnih naroda, sistematski, odnosno strukturalno (prema prirodi modela), *isključuje* etničke manjine kao i one koji se ne osjećaju i ne izjašnjavaju pripadnicima određene etnije, čineći ih marginaliziranim i nevidljivim. Obrazovanje, osim što mora biti svima podjednako dostupno, istovjetno tako treba stvoriti ambijent jednakih mogućnosti, prava i položaja svih, u njega uključenih, aktera/ki. Stoga, nadležne institucije u BiH konačno pred sebe moraju postaviti zadatak, odnosno preuzeti odgovornost, rješavanja ovih problema, te etnonacionalni model obrazovanja, bilo da se radi o fenomenu „dvije škole pod jednim krovom“ ili tzv. monoetničkim školama, transformirati u građanski. Takvo je što nužno, želimo li prevazići strukturiranu diskriminaciju u školama i obrazovanje načiniti jednako pristupačnim i otvorenim za sve.

Mladen Lakić

Romi u medijima Bosni i Hercegovini Do posla tek nakon filma

Kako ustavno uređenje BiH u povlašten položaj stavlja pripadnike konstitutivnih naroda, onda se često opisuje kao zemlja većina. S druge strane, oni koji su u manjini, bilo da su ustavna kategorija Ostalih ili zakonom priznate nacionalne manjine ili faktičke manjine, trpe različite vrste diskriminacije. BiH je ratifikovala niz međunarodnih ugovora kojima se regulišu prava nacionalnih manjina. Preciznije rečeno, trebalo bi da su osigurana prava nacionalnih manjina. Jedna od preporuka pomenutih ugovora jeste odgovarajući medijski tretman i uopšte pristup medijima kada je riječ o nacionalnim manjinama. Upravo medijska slika BiH pokazuje koliko je naše društvo neosjetljivo i zatvoreno za sve one koji nisu iz reda konstitutivnih naroda. Zakon o javnom radio-televizijskom servisu BiH jasno precizira u članu 8, paragrafu 2 da će „programi biti prilagođeni potrebama konstitutivnih naroda i građana BiH, uređivani i emitovani ravnopravno na tri jezika u službenoj upotrebi u BiH i dva pisma.“ (Zakon o javnom radio-televizijskom servisu BiH, Službeni glasnik BiH,37/03). Nacionalne manjine i njihovi jezici se ne pominju.

Iako svi državljani ke imaju obavezu plaćanja RTV takse, pripremljeni program namijenjen je konstitutivnoj publici. RTRS je od 2004. godine emitovala emisiju „Bono Homo“ koja je tretirala teme

nacionalnih manjina. Nakon izvjesnog vremena, iz finansijskih razloga, kako je saopšteno, prekinuto je emitovanje ove emisije. Na BH radiju 1 i Radiju RS mogu se čuti emisije „Patria Mea“ i „Korijeni“ koje se emituju mjesečno. U etičkom smislu izvještavanja, uprkos kodeksima koji precizno zabranjuju diskriminaciju na osnovu nacionalne, etničke, vjerske i drugih pripadnosti, medijsko šikaniranje Roma i dalje je izražen problem. Zanimljiv je podatak da Romi jesu medijski najzastupljenija nacionalna manjina, dok se druge (barem, ustavom priznate) apsolutno ignorišu.

No, nije dovoljno samo dati prostor u medijima nacionalnim manjinama, nego je to potrebno raditi na profesionalan način. Za većinu naših medija to bi značilo odstupiti od reprodukcije etnonacionalističkih govorancija inih političara_ki. Konstantno medijsko predstavljenje manjina koje su u ulozi „loših“ ili „žrtvi“ itekako utiče na njihovu opštu društvenu izolaciju. Međutim, medijska zastupljenost Roma je ili demonizacija ili folkloristički pristup temi povodom 6. maja. Naslovi poput „Romi opljačkali prodavnicu..“ „Mladić Romske nacionalnosti pretukao prolaznika“, „Dvojica maloljetnika romske nacionalnosti napali i zapalili staricu..“ najčešće u crnim hronikama su ono što mediji nude nacionalnim manjinama. Kad, i ako, odluče da pišu o romskoj zajednici, skoro pa uvijek se radi o prikazu negativnih događaja. Javnosti se na taj način šalje poruka da se radi o opasnom dijelu našeg društva. Jedna od najslikovitijih posljedica ovakvog medijskog rada je situacija od prije koju godinu iz jedne osnovne škole. Naime, učiteljica je učenicu, Romkinju, vodila iz razreda u razred da

pokaže drugoj, konstitutivnoj, djeci kako Romi nisu ni prljavi ni opasni kao što se piše. Rijetki pozitivni primjeri medijskog odnosa prema Romima su uglavnom manifestacionog karaktera. Povodom 6. maja se piše više o ovoj zajednici. Međutim, takvo pisanje ponovo daje pogrešnu sliku. Kako piše Laslo Vogel, stiče se utisak da manjine žive u folklorističkom rezervatu i kao da samo one igraju i pjevaju. O tome da mediji mahom izbjegavaju Rome govori i činjenica da o nesprovođenju presude u slučaju Sejdić-Finci najviše govore domaći (konstitutivni) političari. Daje se i značajan prostor međunarodnim zvaničnicima.

Međutim, glas Derve Sejdića, čekajući na dogovor šestorke, rijetko se čuje u domaćim medijima. Na kraju, bilo je potrebno da film o sudbini romske porodice dobije Zlatnog medvjeda u Berlinu pa da se omogućí zaposlenje Romu u našoj zemlji. Romska zajednica u BiH ima svoj časopis „Crno-bijeli svijet“ koji izlazi kvartalno, na romskom i bosanskom jeziku od 2008. godine. Takođe, Jevrejska zajednica u BiH izdaje svoj bilten „Jevrejski glas“ na bosanskom jeziku i to su jedini štampani mediji nacionalnih manjina u BiH.

Vedran Kordić

Položaj Srba i Ostalih u Hercegovačko- neretvanskom kantonu

U Mostaru je prije rata živjelo 23.846 (18,83%) Srba, a danas samo 5.000 (3%). U Gradskom vijeću Mostara Srbi imaju pet vijećnika, od kojih su četvorica iz bošnjačkih i hrvatskih nacionalnih stranaka – SDA i HDZ-a, dok je u gradskoj administraciji od 600 radnih mjesta posao našlo dvadesetak građana srpske nacionalnosti.

Srbi u Mostaru smatraju kako je Ashdownov statut nanio štetu Srbima, jer je njihovo političko predstavljanje sveo na svega pet od 35 vijećnika u Gradskom vijeću. Oni se bore za ponovno uvođenje i doradivanje Koschnickovog statuta, koji je najbolje odražavao predratni odnos broja Bošnjaka, Hrvata i Srba u tom gradu. Prema ovom statutu u Gradskom vijeću od 48 vijećnika, 16 je Hrvata, 16 Bošnjaka, 11 Srba i 5 iz reda Ostalih.

Srbi također podržavaju uređenje grada kao distrikt, te traže da se obavezno ugrade kvote zaposlenja za Srbe prema popisu iz 1991. godine, kao i revizija privatizacije kojom je bošnjačkim i srpskim radnicima onemogućeno učestvovanje u privatizaciji. Pozivaju se na odluku Ustavnog suda BiH o konstitutivnosti naroda. Prema toj odluci Ustavnog suda, u javnoj upravi bi se trebalo zapošljavati po popisu stanovništva iz 1991. godine. U obrazovnim institucijama (neke koje nose imena srp-

skih pisaca) nema niti jedan direktor srpske nacionalnosti.

S druge strane, mnogi tvrde da je položaj Srba u Mostaru zapravo prava slika položaja sva tri naroda u cijeloj BiH, u zavisnosti od toga u kojem dijelu zemlje žive. Posebnu prepreku još uvijek predstavlja neusklađenost Ustava FBiH, Ustava RS-a i Ustava BiH u vezi s konstitutivnosti tri naroda i ostalih koji žive na teritoriji cijele BiH. Danas su Bošnjaci i Hrvati nacionalne manjine u RS-u, a Srbi u FBiH. U BiH su svi narodi nacionalne manjine, samo na različitim nivoima i u različitim dijelovima.

Srbi u Mostaru su podijeljeni na dvije struje. Jedna struja koja je za vrijeme rata ostala u Mostaru, te druga koja se okuplja oko Vladike Gregorija koji su orijentirani prema RS-u.

Zahumska Eparhija u Hercegovini je biskupija Srpske pravoslavne crkve. Ona je privremeno bila premještena u samostan Tvrdoš kod Trebinja, no patrijah Gregorije je nedavno vratio vodstvo Eparhije u Mostar. Zbog nedostatka srpskog stanovništva, oni nemaju veliki utjecaj u Hercegovini. Politika Pravoslavne Crkve je politika suradnje s Islamskom i Rimokatoličkom zajednicom. Predstavnici Pravoslavne Crkve redovito prisustvuju svim svečanostima drugih dviju zajednica i pokušavaju njegovati dobre odnose. To se radi kako bi se olakšao povratak Srba na području Mostara. Europska unija i druge međunarodne organizacije uvelike potpomažu obnove pravoslavnih manastira na području Mostara. Glavna pravoslavna crkva u Mostaru, Saborna Crkva, trenutno se obnavlja, kao i ona u Blagaju (predgrađe Mostara). Međunarodna

zajednica financira rekonstrukciju te potiče povratak Srba.

Crkva u Žitomisliću je jedna od većih crkava na području Mostara koja je nedavno obnovljena. Zajednica je vrlo mala, tako da ne drže redovite liturgije, a Crkva se uglavnom koristi u turističke svrhe. Zanimljivo je da su relikvije svetaca (mošti) unutar žitomisliske Crkve ostaci ljudi poginulih u prošlom ratu u Žitomisliću a koji su nedavno proglašeni svecima.

U Mostaru postoji mala Židovska zajednica. Sinagoga je još nedovršena i to je često problem za zajednicu. Predsjednica Židovske zajednice je često prisutna u medijima; trenutna predsjednica je Erna Cipra. Ona je uključena u međureligijski i međuetnički dijalog, projekte suradnje, izgradnje mira, itd.

Romi su također uveliko prisutni u Mostaru, ali nisu zastupljeni na političkoj sceni. Nisu prisutni u medijima niti se bore za svoja prava. Za Rome je veći problem zbrinjavanje, pravljenje kuća, sklanjanje s ulice, te obrazovanje.

Ostali su u Mostaru zasigurno ugroženija skupina nego Srbi. Statut Mostara je napravljen tako da se u Gradsko vijeće izabere samo jedan predstavnik Ostalih. U prošlom sastavu Gradskog vijeća to mjesto je pripalo pripadniku Židovske zajednice. S obzirom da je prije rata u Mostaru bilo oko 3% stanovnika koji su spadali u skupinu Ostalih i još 13% posto koji su se izjašnjavali kao Jugoslaveni, današnji Statut tjera ljude da (ako je to moguće) izaberu neku od dominantnih nacionalnosti u Mostaru. To je krajnje nedemokratski i mora se promijeniti.

Diskriminacija na lokalnom nivou!?

Lokalna zajednica uopće, a posebno lokalna samouprava i uprava, predstavlja jedan poseban specifikum u odnosu na sve druge nivoe vlasti. Ona jeste najbitniji nivo organizovanja vlasti, jer joj je osnovni cilj da rješava specifične probleme i zadovoljava specifične potrebe građana na svom teritoriju. Općina ili grad, kao jedinice lokalne samouprave, zaista jesu najvažniji strukturalni dio državnog ustrojstva, jer na tom nivou pojedinac ostvaruje svoja univerzalna i specifična građanska prava. Lokalna samouprava i uprava su najvažniji i u političkom smislu, jer su najbliže izvornom značenju samog pojma demokratije i jer se u najvećem omjeru organizuju posrednom ili neposrednom participacijom članova jedne lokalne zajednice.

Govoriti o diskriminaciji (posebno na nacionalnoj osnovi) na lokalnom nivou, a pritom zauzeti neki generalni stav je prosto nemoguće, jer je svaka takva zajednica posebna mikrostruktura sa različitim potrebama, problemima i specifičnim nasljedem. Stoga se o diskriminaciji na lokalnom nivou može govoriti samo sa aspekta svake lokalne zajednice pojedinačno. Specifikum određene lokalne zajednice određuje raspon i omjer diskriminacije lokalne samouprave i uprave prema manjinskim grupacijama.

Demografska kataklizma nastala posljednjih dvadesetak godina, te nikad provedeni aneks 7, u velikom su omjeru proizveli monolitna nacionalna geta sa minimalnim pri-

sustvom drugih, u kojima pretežno jedan narod dominira u odnosu na sve ostale. Gotovo svaka zajednica je ovakvim poremećajima (posebno veće urbane sredine) izgubila na svojoj nacionalnoj raznolikosti. Takvi tektonski poremećaji su uzrokovali da su i urbane sredine u velikom omjeru izgubile multikulturalni karakter kao civilizacijsku primjerenost bh. nasljeđa. Naravno da su ovakve tvrdnje još uvijek samo pretpostavke zasnovane na činjenicama vidljivim „golim okom“, dok će zvaničnu demografsku sliku ponuditi dugo iščekivani popis stanovništva na teritoriji BiH. Kada se na ovo dodaju svi socijalni, društveni, kulturološki i drugi deformiteti, grubo nametnuti na kraju prošlog milenija, onda se zasigurno može tvrditi da je diskriminacija na lokalnom nivou itekako prisutna. Prihvativši za kraj činjenicu da su niže instance vlasti svoje ustave i statute po vertikalnoj liniji uskladile sa višim, onda možemo utvrditi i postojanje pravne i normativne diskriminacije prisutne na nivou jedinica lokalne samouprave.

Međutim, bez obzira na sve nedorečenosti državne, entitetskih i kantonalnih legislativa, praksa nam pokazuje da lokalna zajednica posjeduje ustavno-pravni kapacitet da statusno manjinske grupe učini ravnopravnim. Jedan od takvih primjera je Grad Sarajevo, koji je kao jedinica lokalne samouprave zasigurno nacionalno najraznovrsnija, sa procentualno najvećim brojem građana koji pripadaju kategoriji Ostalih. Četiri sarajevske općine (koje čine Grad Sarajevo) u svojim Statutima ne naglašavaju eksplicitno kategoriju naroda i nacionalnosti, ali je ustaljena politička praksa da se itekako poštuje zastupljenost naroda (i Ostalih) prilikom odabira nosilaca funk-

cija i posrednog delegiranja svojih predstavnika u Gradsko vijeće. Sam sastav novog saziva Gradskog vijeća upućuje na konzistentnost takvog pristupa: devet Bošnjaka, sedam Hrvata, šest Srba i šest Ostalih. Vrlo je važno istaći da je ovakva struktura iznad Statutom postavljenih minimuma, jer Gradsko vijeće mora biti sastavljeno od najmanje šest predstavnika sva tri konstitutivna naroda, te dva predstavnika iz kategorije Ostalih. Naravno, ovdje se jasno primjećuje politička dominacija konstitutivnih naroda nad Ostalima, koja će biti otklonjena izmjenama Statuta, a što će usloviti i sam način izbora vijećnika u Gradsko vijeće. Grad Sarajevo je pristupio procesu izmjene Statuta Grada, putem kojeg će u najviši pravni akt ugraditi ustavno diskriminisanu grupu Ostalih. Na taj način Ostali će dobiti statutarno pravo (već u ovom mandatom periodu) na dogradonačelnika grada Sarajeva, te mjesto zamjenika predsjedavajućeg Gradskog vijeća Grada Sarajeva.

Naravno da nas to ne smije dovesti u zabludu, jer politička učtivost vrlo često ne znači rješavanje krucijalnih problema manjinskih kategorija. Štaviše, u praksi generalno vidimo vrlo malo, kako političke, tako i društvene volje za rješavanje pitanja manjinskih grupacija. Jedinice lokalne samouprave donekle možemo amnestirati od odgovornosti, zbog velikog broja nadležnosti koje su im oduzete od strane kantona, ali to ni na koji način ne znači da ne mogu u okviru svojih nadležnosti doprinjeti jednakopravnosti svojih građana. Ako, na primjer, pogledamo situaciju Grada Mostara, onda situacija u Gradu Sarajevu djeluje kao „utopija“. Grad Mostar se trenutno nalazi u predpolitičkom stanju (i to

je upitno), gdje dominacija dva naroda i njihove neriješene nacionalne netrpeljivosti paraliziraju njegovo normalno funkcionisanje. Kako očekivati od političkih elita u Mostaru pozitivne odnose prema manjinama i njihovu Statutarnu ravnopravnost, kada nisu u stanju sprovesti Odluku Ustavnog suda BiH, što bi omogućilo provođenje Lokalnih izbora, te uspostavljanje legitimne vlasti koja će svojim građanima obezbijediti minimum potreba. Grad Mostar predstavlja „fragilnu“ lokalnu zajednicu, na kojoj se prelamaju svi antagonizmi velikih nacionalnih politika.

Ni u ostalim teritorijalnim jedinicama u BiH situacija nije mnogo bolja. Politička, akademska i demokratska javnost je očekivala da će primjer Kantona Sarajevo (Ustavno rješavanje problema Ostalih) proizvesti domino efekat, te da će i ostali kantoni i jedinice lokalne samouprave (barem oni koji pretenduju demokratiji i multietničnosti) ustavno – pravno regulisati problem Sejdin – Finci, ne čekajući da im velike politike određuju dinamiku i sadržaj promjena. Opravdano je pitanje šta čekaju Tuzla, Bihać, Banja Luka, Brčko, itd.

Na lokalnom nivou trenutno smo (a i bićemo) sudionici jednog političkog apsurd: pojedine lokalne zajednice su (će) ne čekajući više instance vlasti svoje ustave i statute uskladile/ti na način koji će obezbijediti ravnopravnost svih svojih građana, tjerajući više instance da učine isto, dok su druge lokalne zajednice, usljed partikularnih političkih interesa i nedostatka minimuma političke volje i mudrosti, u nemogućnosti da pokrenu promjene, te će direktno zavisiti od viših nivoa vlasti. Naravno da će to čekanje da se „na vrhu“

regulišu elementarni demokratski principi, proizvoditi i produbljivati diskriminaciju prema manjinskim grupama.

Vedran Kordić

Posljedice etničkih podjela u ekonomiji: perverzni efekti moderne ekonomije u BiH i manipuliranje nacionalizmom

Kraj planske ekonomije poremetio je mnoge procese u BiH. Tranzicija je urađena prljavo i korumpirano, a mentalitet ljudi još nije promijenjen i prilagođen kapitalizmu. Jugoslavenski socijalizam karakterizirala je puna zaposlenost, osjećaj društvene odgovornosti, ulaganje u javna dobra, te s druge strane strah od partije, neefikasnost radnika pod parolama „ne možeš me ti malo platiti koliko ja mogu malo raditi“, nemogućnost kritiziranja sustava, neuključenost ljudi u političke odluke.

Rat je donio mnoge kaotične situacije i sudbine. U ratu su se isprofilirali ljudi koji su i u socijalizmu bili ispred svog vremena, kao i ljudi koji su krenuli grlom u jagode i naletom nacionalističke ekstaze mislili da su vladari svijeta. Ti drugi su sada većinom u zatvorima ili pod zemljom, dok prvi još vladaju Balkanom. Zanimljiva je ta prva skupina, koja je bila kritički osviještena u socijalizmu. Oni sada sačinjavaju bh. elitu, većinom političare, menadžere, vlasnike velikih kompanija, univerzitet-ske profesore, visoko pozicionirane zaposlenike internacionalnih organizacija. Takvi ljudi za vrijeme rata nisu ekstremno hrlili da se obogate nego su odmjereno čekali svoje pri-

like. Nakon što je prva skupina otišla u zatvor ili zbog raznih malverzacija skinuta s pozicije, oni su preuzeli čelne funkcije u zemlji. Dok je način vladanja druge skupine bio primitivan i agresivan, *modus vivendi* prve skupine je zarati pa zavlada.

Većina današnjih političara u BiH želi zadržati *status quo* jer im takvo neriješeno i nesređeno društvo odgovara u njihovom obavljanju poslova. Bh. čelnici su napravili mrežu ljudi koju su zaposlili u raznim javnim institucijama. Ta mreža je prilično velika pa se svatko boji ustati i protestirati protiv njih, jer kada bi bili viđeni da se bune protiv sustava prijetili bi otkazi članovima njihovih obitelji.

BiH kao država sa oko 3,5 miliona građana ima opsežnu i kompliciranu javnu administraciju. Dokazano je da bi centralizirani model države s umanjenim brojem institucija puno bolje funkcionirao, no današnji političari, kao i narod, za takvo ustrojstvo nisu spremni. Narod je „filovan“ pričama o etničkoj netrpeljivosti u medijima, nedovoljno je informiran, obrazovni sustav je dogmatski i ne omogućava razvoj vlastitog mišljenja, ne postoji znanstvena elita koja bi usmjerila narod prema pravom putu. Političke elite, današnji menadžeri i visoki funkcioneri su kratkovidni. Manipuliraju nacionalizmom i etničkom zastupljenošću da bi osigurali svoja mjesta, te sustavno uništavaju zemlju, a ne vide potencijal države kada bi se centralizirala, kada bi se meritokratski izabrali ljudi koji vrše operativne poslove i kada bi se uklonio nivo fleksibilnosti i korupcije koja je sada prisutna. Drugim riječima, naše elite vide sigurnih 10 maraka danas, ali ne vide potencijal od 100.000 maraka

sutra i ne znaju ići ka tom putu.

Primjeri ovoga u BiH su jako očiti. Za neinformiranost građana moramo pogledati obrazovni sustav. Na našim fakultetima studenti pišu malo ili, u više slučajeva, nikako znanstvene radove i vlastita mišljenja koja su potkrijepljena komparativno ili empirijski. Nastavni planovi su šturi, jednodimenzionalni i stari. Koriste se još knjige iz Jugoslavije, neki nastavni programi se kopiraju iz susjednih zemalja, a materijal za učenje je uvijek samo jedan izvor. To vodi dogmatskom tipu obrazovanja, tj. tome da učenici i studenti vide samo jednu stranu teme koju obrađuju, obično je napamet moraju naučiti i izrecitirati pred profesorima. U razvijenijim društvima kada se obrađuje neka tema obično se da više izvora i omogućiti učeniku/studentu da razvije svoje mišljenje, a ocjenjuje se kritički pristup, način zaključivanja i kvantitet literature koja je pročitana.

Kod nas su profesori preineretni, dosadno im je čitati preduge studentske radove, žele raditi što manje i postavljaju se arogantno jer im društvo to dopušta. Nadzor nad njihovim radom ne postoji. Postoje određene inspekcije ali nisu efikasne i omogućavaju profesorima da rade što god žele. Studenti, s druge strane, dogmatski podučeni, ne znaju da su profesori na usluzi njima i da mogu i trebaju tražiti kvalitetniju uslugu. Napredovanje profesora u struci, te bodovanje istog je vrlo čudno. Boravak na konferenciji bez ikakvog izlaganja se boduje kao znanstveni rad. Profesori bivaju izabrani u zvanje čak i izdavanjem knjige poezije koja im se može priznati kao znanstvena publikacija. Svemu tome doprinosi i nacionalistička retorika, segre-

gacija fakulteta po jezičnoj osnovi, te nemogućnost direktne i zdrave konkurencije. Primjer je uvođenje privatnih fakulteta koji uopće nisu povećali konkurenciju za privlačenje studenata na osnovu kvaliteta obrazovanja, nego se stvorio taj perverzni efekat da državni fakulteti, koji su ovlašteni za nostrifikaciju, ne žele priznati diplome privatnih fakulteta i time privlače studente na svoje univerzitete. Ovakav obrazovni sustav stvara masu ljudi pogodnu za manipuliranje.

Drugi primjer ovakvih perverznih efekata je energetska industrija u BiH gdje menadžeri, opet, (kao i na univerzitetima) manipuliraju nacionalizmom da bi zadovoljili svoje interese. U BiH postoje tri kompanije za električnu energiju s nacionalnim predznakom. Takav model vođenja biznisa je besmislen, ali svejedno se upražnjava da bi se zadovoljili nacionalni interesi. BiH posjeduje veliki potencijal za proizvodnju električne energije. Iako ne koristimo sve resurse koje imamo opet proizvodimo preko naših potreba, ali se ta energija izvozi u Hrvatsku i Srbiju pa se opet uvozi po većoj cijeni. Slična je situacija i u industriji mobilnih operatera. Kompanija Elektroprijenos je blokirana jer čelnici iz RS-a žele da ta kompanija bude odvojena po entitetskim linijama. Radi se o kompaniji koja vodi brigu o dalekovodima, i bilo bi apsurdno da na nivou jedne države postoje dvije takve kompanije jer se sve aktivnosti moraju planirati pod jednim krovom i odvajanje bi samo tražilo velike napore koordinacije. Za sada ta kompanija stoji blokirana i nikakvi planovi za razvoj dalekovodnih mreža se ne vrše, što će u budućnosti dovesti do ozbiljnih problema sa opskrbom električnom energijom. Ovo je samo još jedan od

bezbrojnih primjera kratkovidnosti naših političara.

Kada uz ovakve probleme navedemo ogroman broj općina (od kojih neke broje samo 100 ljudi da bi se zadovoljila kvota općina nacionalnih skupina), kantona, te ostalih agencija na raznim nivoima vlasti, vidimo kako trenutne političke elite kratkovidno vode cijelu državu u propast. Na raznim nivoima vlasti postoje i agencije koje nemaju nikakvu funkciju, ali su napravljene kao usluga nekome da bi se ustoličili određeni ljudi. Čak i kompanije koje odlično funkcioniraju i koje zapošljavaju ogroman broj ljudi, žele se razoriti ako ove elite nemaju udio u njima. Primjer toga je mostarski Aluminijски kombinat koji je na sudu s državom zbog udjela u vlasništvu.

U ovakvoj situaciji, gdje su vođe u BiH naučile da sitničare i nalaze različite načine prebacivanja novca da bi podebljali vlastiti džep, razarajući sve pred sobom kako bi imali sigurne prihode danas, dok ne vide ništavilo koje ostavljaju svojoj djeci, teško je naći izlazno rješenje. Mnogi se uzdaju u internacionalnu zajednicu koja je pokazala da nije zainteresirana da se upliće u pitanja koja su povezana sa demokratskim suverenitetom BiH iako su nam u Daytonu napisali Ustav.

Koalicija „Jednakost“ nastala je iz potrebe da veliki broj građana i građanki, koji/e se ne slažu sa aktuelnim diskriminatorskim uređenjem baziranim na etničkom ekskluzivitetu i dominaciji konstitutivnih naroda, dobije jedan artikulisan glas koji će se boriti za njihove interese. Trenutno Koaliciju „Jednakost“ čine 24 organizacije civilnog društva iz cijele BiH koje su se okupile oko ove zajedničke ideje. Koalicija „Jednakost“ se zalaže za promjenu ustava na svim nivoima vlasti u BiH, kao i svih onih zakona koji u sebi imaju elemente diskriminacije na etničkoj osnovi, gdje one moraju donijeti suštinsku jednakost i potpuno izjednačavanje prava građana i građanki BiH koji/e se ne izjašnjavaju kao pripadnici/e konstitutivnih naroda sa konstitutivnim narodima u svakom pogledu.

Koaliciju „Jednakost“ čine:

Organizacija	Web stranica
Asocijacija alumni centra za interdisciplinarne postdiplomske studije ACIPS, Sarajevo	www.acips.ba
Asocijacija studenata pravnog fakulteta, Tuzla	aspftz.wordpress.com
Centar za građansku suradnju, Livno	www.cgs-livno.net
Centar za političke studije, Sarajevo	www.cps.ba
Centar za zastupanje građanskih interesa, Sarajevo	www.cpi.ba
Centar za životnu sredinu, Banja Luka	www.facebook.com/CentarZaZivotnuSredinu
Evropski istraživački centar, Sarajevo	www.erc.ba
Fondacija Cure, Sarajevo	www.fondacijacure.org
Fondacija Ekipa, Sarajevo	www.facebook.com/fondacija.ekipa
Fondacija za kreativni razvoj, Sarajevo	www.fkr.edu.ba
Građanski front ostalih, Mostar	www.ostali.org
Inicijativa mladih za ljudska prava, Sarajevo	ba.yihr.org
Kvart, Prijedor	
Liga antifašista jugoistočne Evrope, Bihać	
OKC Abrašević, Mostar	www.okcabrasevic.org
Oštra nula, Banja Luka	www.ostranula.com
Plamen nade, Živinice	www.facebook.com/plamennade.udruzenjemladih
Pokret za evropsku kulturnu saradnju, Tuzla	www.facebook.com/peksbh
Revolt, Tuzla	www.oprevolt.com
Romska suza, Srebrenica	www.facebook.com/romskasuza.srebrenica
Stecak, Oslo	www.stecak.no
Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo	www.soc.ba
UNSA Geto, Banja Luka	unsageto.hostzi.com
Zašto ne, Sarajevo	www.zastone.ba

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

342.724(497.6)(082)

(NE) budi ovca : o etničkoj diskriminaciji u
BiH. - Sarajevo : Sarajevski otvoreni centar,
2013. - 56 str. ; 24 cm. - (≠Edicija ≠BH politika
Sarajevskog otvorenog centra)

ISBN 978-9958-536-09-0

COBISS.BH-ID 20583942
